

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

INSTITUT POLITOLOGICKÝCH STUDIÍ

**Lidová referenda v evropském integračním procesu se
zaměřením na Francii a Irsko**

Hana Bambasová

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Praha 2009

Autor práce: **Hana Bambasová**

Vedoucí práce: **Doc. PhDr. Rudolf Kučera, CSc.**

Oponent práce:

Datum obhajoby: **2009**

Hodnocení:

Bibliografický záznam

BAMBASOVÁ, Hana. *Lidová referenda v evropském integračním procesu se zaměřením na Francii a Irsko*. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut politologie, 2009. 71 s. Vedoucí bakalářské práce Doc. PhDr. Rudolf Kučera, CSc.

Anotace

Bakalářská práce „Lidová referenda v evropském integračním procesu se zaměřením na Francii a Irsko“ pojednává o institutu lidového referenda a jeho použití v souvislosti s otázkami evropské integrace. Práce analyzuje použití referend ve Francii a Irsku a popisuje referenda s předmětem evropské integrace uskutečněná v těchto dvou zemích od jejich začlenění do evropského integračního procesu až do roku 2008. Zkoumáním průběhu debat spojených s konkrétními referendy dochází k objevení společných znaků pro jednotlivá lidová hlasování v rámci každé země a následně i při komparaci obou států. Práce obhajuje na případových studiích Irska a Francie hypotézu, podle níž mají evropská referenda velký význam v rámci evropského integračního procesu, neboť jsou jedinou zpětnou vazbou mezi evropskými politiky a občany členských států. Analýza důvodů pro jednotlivé výsledky referend dále poukazuje na vliv, který mají politické elity na formování názorů voličů a tedy i samotný výsledek referend. Tato analýza rovněž odkrývá problém demokratického deficitu EU a vzdalování evropských zastupitelů od zastupovaných. Práce dochází k závěru, že referenda s evropskou tematikou přímo ovlivňují dění na národní i evropské politické scéně, přičemž to, v jakém smyslu k tomuto ovlivňování dochází, určují politické elity na obou zmíněných úrovních.

Annotation

The Bachelor thesis “Referenda in the European Integration Process with Focus on France and Ireland“ deals with the institute of popular referendum and its use in case of the European integration issues. The thesis analyses the use of referenda in France and Ireland. It describes all of the European integration referenda which were held in these two countries from the time of their integration into the European structures, until the year 2008. Common features from each poll have been found thanks to the examining of public discussions connected to concrete cases of referenda. These features are

common whether looking at all the referenda held in France, Ireland and even in comparing both countries. The thesis defends a high significance of the European integration referenda. The significance is caused by the referenda's role as the only feedback between European politicians and citizens. The analysis of reasons for the referenda's results also shows an important role which is played by political elites. They have a big influence on voters' decision making, therefore also on results of the referenda. The work discovers a democracy deficit of EU and the problem concerning a receding of European deputies from citizens. The thesis leads to the conclusion that the referenda about European integration issues have a direct impact on both national and European politics. The political elites are the ones who influence power and direction of this impact.

Klíčová slova

referendum, evropský integrační proces, Irsko, Francie, politické elity, demokratický deficit

Keywords

referendum, European integration, Ireland, France, political elites, lack of democracy

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna veřejnosti pro účely výzkumu a studia.

V Praze dne 4. 5. 2009

Hana Bambasová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala Doc. PhDr. Rudolfu Kučerovi, CSc. za odborné vedení a cenné rady, které mi poskytl během vedení této práce.

Obsah

Seznam použitých zkratk.....	8
------------------------------	---

Úvod.....	9
1 Zakotvení referenda v právu ES/EU.....	11
2 Lidová referenda ve Francii.....	12
3 Lidová referenda v Irsku.....	29
4 Srovnání referend o evropské integraci ve Francii a Irsku	51
5 Role elit v utváření názoru veřejnosti a vzdálenost integračního procesu od lidu.....	54
Závěr.....	55
Seznam použité literatury.....	57
Projekt bakalářské práce.....	65

Seznam použitých zkratk

EU – European Union, Evropská unie

JEA – Jednotný evropský akt

OSN – Organizace spojených národů

PCF – Parti Communiste Français

RPR – Rassemblement Pour la République

RTÉ - Radio Telefís Éireann

UDF - Union pour la démocratie française

UMP - Union pour un mouvement populaire

Úvod

Jako téma své bakalářské práce jsem si vybrala *Lidová referenda v evropském integračním procesu se zaměřením na Francii a Irsko*. Mým záměrem je popsat okolnosti, příčiny, následky a vliv institutu referenda v proces evropské integrace na případových studiích Francouzské a Irské republiky.

Téma jsem si zvolila, neboť se domnívám, že je tématem v politologické literatuře poněkud opomíjeným. Dosavadní výzkum se soustředil spíše na analýzu institutu referenda obecně, nikoli se zaměřením na proces integrace či na analýzu postoje jednotlivých členských zemí a jejich obyvatel k Evropské unii. Tzv. evropským referendům by ale měla být věnována pozornost kvůli jejich zpětnému vlivu na směřování integračního procesu, který je podle mé hypotézy významný. Cílem mé práce je obhájit tuto hypotézu, v rámci které se stávají lidová hlasování ukazatelem akceptace směřování evropského integračního procesu občany a mají tedy schopnost tento proces výrazným způsobem ovlivňovat. Ráda bych našla odpovědi na otázky, jak důležitou roli referenda hrála a hrají v prohlubování spolupráce v rámci EU, a jak by se měly rozhodovací instituce EU této roli přizpůsobit, pakliže si přejí dále integraci prohlubovat a rozvíjet. V rámci předpokládaného rozsahu bakalářské práce jsem si zvolila pouze dva státy EU, Francii a Irsko, jakožto vhodné příklady pro objasnění toho, jakého významu se referendu může dostat podle způsobu, jímž je využito. Na těchto dvou zemích bych chtěla také ukázat, jaké faktory ovlivňují nalezení odpovědi voliče na zadanou otázku a jak převaha jedné či druhé odpovědi dále determinuje vnitrostátní i evropskou politickou scénu. Zvolené případové studie také ilustrují rizika s použitím referend spojená. Výběr zemí jsem také uskutečnila s přihlédnutím na četnost lidových hlasování a závažnost důsledků, které v minulosti pro Evropská společenství plynuly. Po analýze jednotlivých použití tohoto institutu přímé demokracie je dále možné položit si otázku vhodnosti jeho užití pro to, které rozhodování, a pakliže již je k jeho použití přistoupeno, jak by s ním mělo být ze strany politické reprezentace zacházeno.

Plánuji postupovat tak, že nejprve popíši zakotvení institutu referenda v právním systému ES/EU. Poté se zaměřím na použití referenda ve Francii, úpravu jeho použití Ústavou, stručnou historii a tradici francouzského využití lidového hlasování a dále hlouběji rozeberu jednotlivé případy použití referenda v otázce rozhodování o evropské integraci se zaměřením na to, co vedlo k jejich výsledku a jak ten dále ovlivňoval

evropské dění. Na případu Francouzské republiky chci ukázat možnost mnoha druhů důvodů, které vedou k rozhodnutí referendum použít.

Podobný postup uplatním i v další kapitole o Irské republice, kde se budu také zabývat ústavním ukotvením referend v této zemi, jejich použitím v minulosti a případovými studii jednotlivých referend. Irsko v mé práci bude ilustrovat důležitost, které se může referendu dostat nejen primárně na národní úrovni, kde je tento význam daný, ale i sekundárně, na úrovni celoevropské. Také zde vyzdvihnu důležitost procesu komunikace mezi rozhodovacími institucemi EU a jejími občany. Položím si otázku, kdo by tento proces měl zajišťovat. Dále se budu věnovat krátkému porovnání obou států se zaměřením na způsob, jakým je v nich referendum používáno a jaký vliv mají výsledky referend na rozhodování v Evropské Unii. Po analýze konkrétních referend shrnu výhody a nevýhody použití přímé demokracie obecně, přičemž budu vycházet především z politologické literatury na toto téma již publikované a z poznatků, ke kterým jsem došla při studiu referend ve Francii a Irsku. V závěrečné kapitole zanalyzuji hlavní problémy, se kterými se Evropská unie v rámci komunikace se svými občany potýká a které se projevují právě ve chvíli, kdy se tito občané mají možnost k procesu integrace vyjádřit. Poukážu na nedostatky, které v EU přetrvávají a které by se, jestliže si evropští leadeři nepřejí zůstat odtržení od lidu, který zastupují, měly napravit.

1 Zakotvení referenda v právu ES/EU

Využití institutů přímé demokracie není v primárním právu ES/EU nikterak vymezeno. Tedy ani institut referenda není zakotven v žádné, ze v současné době platných smluv. Rozhodnutí o jeho použití tak náleží do rukou členů Unie, kteří podle Smlouvy o EU vystupují spolu s nadnárodními entitami v podobě orgánů EU jako „páni smluv“ a ratifikují jakékoli jejich změny. Články 48 a 49 Maastrichtské smlouvy pouze definují postup při změně smluv.

Čl. 48

„Vláda kteréhokoli členského státu nebo Komise může Radě předkládat návrhy na změnu smluv, na nichž je Unie založena.

Zaujme-li Rada po konzultaci s Evropským parlamentem a v případě potřeby i Komise stanovisko pro svolání konference zástupců vlád členských států, svolá předsedající Rady tuto konferenci, aby se společně dohodly změny, jež by v těchto smlouvách měly být provedeny. Institucionální změny v měnové oblasti jsou rovněž konzultovány s Evropskou centrální bankou.

Změny vstupují v platnost po ratifikaci všemi členskými státy v souladu s jejich ústavními předpisy.“¹

Čl. 49

„Každý evropský stát, který uznává zásady uvedené v čl. 6 odst. 1, může požádat o členství v Unii.

Svou žádost podává Radě, která rozhoduje jednomyslně po konzultaci s Komisí a po obdržení souhlasu Evropského parlamentu, vyjádřeného nadpoloviční většinou všech jeho členů.

Podmínky přijetí a s ním spojené nezbytné následné úpravy smluv, na nichž je Evropská unie založena, jsou předmětem dohody mezi členskými státy a žadatelem státem.

Tato dohoda vyžaduje ratifikaci všemi smluvními státy v souladu s jejich ústavními předpisy.”²

¹ *Konsolidované znění smlouvy o Evropské unii* [online]. 9. 5. 2008 [cit. 2009-03-30]. Dostupné na www.eur-lex.europa.eu.

² *Konsolidované znění smlouvy o Evropské unii* [online]. 9. 5. 2008 [cit. 2009-03-30]. Dostupné na www.eur-lex.europa.eu.

Způsob ratifikace je tedy svěřen do pravomoci rozhodování na národní úrovni jednotlivých členů a odvíjí se tak od právních pořádků států. Při studiu lidových referend v rámci EU je tedy nutné zaměřit se na Ústavy členských států.

2 Lidová referenda ve Francii

Francie patří mezi země s hojným využitím referend, především pohlédneme-li do minulosti. Častým fenoménem byla referenda v době Francouzské revoluce nebo později během autoritativní vlády Napoleona Buonaparte. Referenda bylo využíváno jako nástroje k potvrzení mocenských pozic iniciátorů a k legitimizaci jejich rozhodnutí. V současné době již není institutu referenda využíváno v takové míře, přesto se ale Francie řadí mezi první tři země podle počtu uskutečněných referend po roce 1945.³ Nárůst množství uskutečňovaných referend se od 70. let stává celosvětovým trendem. V Evropě je pak tento jev možné vysvětlit prohlubování evropské integrace řešením otázek s ní spojených.⁴ Ne jinak je tomu i ve Francii. Referendum už v takové míře neslouží jako nástroj v rukách představitele země pro upevnění své pozice, přesto ale tato tradice dále, i když ne v již na první pohled viditelné formě, přetrvává. Tento druh využití institutu referenda můžeme pozorovat i na příkladu referend o evropské integraci. Kromě efektu vnitropolitického měla v minulosti „... francouzská evropská referenda na vývoj ES/EU velký vliv a lze dokonce říci, že francouzská politická reprezentace, která dlouho vytvářela samostatnou ‚francouzskou‘ integrační koncepci v rámci ES, využívala těchto referend jako určitého nátlakového prostředku pro prosazení svých zájmů.“⁵

2.1 Ústavní zakotvení institutu referenda

Použití institutu referenda upravuje Ústava V. francouzské republiky v několika článcích. Čl. 3 říká, že národní suverenita patří lidu, který ji vykonává prostřednictvím svých zástupců nebo prostřednictvím referenda.⁶ Dále je v Ústavě definováno, jakým způsobem může být referenda užito. Podle čl. 11 má prezident republiky právo vyhlásit, na návrh vlády či obou komor parlamentu, referendum o návrhu zákona upravujícího

³ GALLAGHER, Michael – ULERI, Pier Vincenzo (eds.). *The Referendum Experience in Europe*. New York: St. Martin's Press, 1996. p. 231.

⁴ BUTTLER, David – RANNEY, Austin (eds.). *Referendums Around the World*. Basingstoke: Macmillan Press, 1994. p. 97.

⁵ FIALA, Petr – PITROVÁ, Markéta (eds.). *Evropská referenda*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. s. 13.

⁶ *Constitution de la République française* [online]. 4 Octobre 1958[cit. 2009-04.02]. Dostupné na: <www.assemblee-nationale.fr>.

organizaci orgánů veřejné moci nebo o reformách hospodářské, sociální nebo environmentální politiky státu a veřejných služeb. Prezidentskou pravomocí podle tohoto článku Ústavy je také možnost vyhlásit referendum o ratifikaci mezinárodní smlouvy, která nesmí být protiústavní a měla by vliv na chod institucí.⁷ Použitím čl. 11 tak může dojít k ratifikaci zákona, aniž by ten byl před tím schválen legislativou. Francie je jedinou západoevropskou zemí, kde je možné použít institutu referenda bez parlamentního schválení.⁸ Pakliže prezident nevládne v období kohabitace, stává se navíc de facto jediným iniciátorem referenda. V období kohabitace má možnost návrh vlády či parlamentu vetovat.

Čl. 88-5 povazuje prezidentovi republiky předložit k referendu návrh na ratifikaci smlouvy o přistoupení nového členského státu do Evropské Unie. Druhou možností, jak schválit ratifikaci takovéto smlouvy, je souhlas absolutní většiny členů Parlamentu.⁹

Čl. 89 upravuje způsob, kterým je možné pozměňovat Ústavu. Iniciativa pro změnu Ústavy náleží opět prezidentu republiky po návrhu předsedy vlády nebo členů parlamentu. Tento návrh poté musí být schválen oběma komorami parlamentu v identickém znění a následně dle rozhodnutí prezidenta buď předložen ke schválení na zasedání Národního shromáždění ve Versailles, nebo postoupen k referendu. Přičemž vyhlášení referenda je povinné, pokud byl návrh podán členy parlamentu.¹⁰ Podle této části Ústavy tak v podstatě lidé ratifikují to, co již legislativa schválila. Problematičnost použití čl. 89 se ale týká praktického fungování schvalovacího procesu, neboť horní komora parlamentu má při něm právo veta. V historii V. republiky tedy ještě nedošlo k vyhlášení referenda podle čl. 89, Senát návrh vždy zablokoval.¹¹

Všechna referenda vyhlášená od roku 1945 byla uskutečněna podle čl. 11 a to i přes to, že referendum má v tomto případě pouze zákonodárnou funkci a nemělo by tedy být použito při změně ústavy. Spornou zůstává především formulace o možnosti použít čl. 11 pro referendum o návrhu zákona upravujícího organizaci orgánů veřejné

⁷ *Constitution de la République française* [online]. 4 Octobre 1958[cit. 2009-04.02]. Dostupné na: <www.assemblee-nationale.fr>.

⁸ Bogdanor, Vernon. „Western Europe“. In BUTTLER, David – RANNEY, Austin (eds.). *Referendums Around the World*. Basingstoke: Macmillan Press, 1994. p. 60.

⁹ *Constitution de la République française* [online]. 4 Octobre 1958[cit. 2009-04.02]. Dostupné na: <www.assemblee-nationale.fr>.

¹⁰ *Constitution de la République française* [online]. 4 Octobre 1958[cit. 2009-04.02]. Dostupné na: <www.assemblee-nationale.fr>.

¹¹ Bogdanor, Vernon. „Western Europe“. In BUTTLER, David – RANNEY, Austin (eds.). *Referendums Around the World*. Basingstoke: Macmillan Press, 1994. p. 50.

moci. Pro ústavadárné změny začal tento článek používat prezident Charles de Gaulle, protože v případě jeho užití nehrozilo zablokování návrhu v parlamentu. De Gaulle se odvolával právě na změnu ústavy jako na změnu organizace orgánů moci.

2.2 Historie užití referenda ve Francii

Před zaměřením se na jednotlivá referenda pojednávající o evropské integraci, je nutné seznámit se s historickým využitím referend, neboť způsob, jakým bylo zacházeno s lidovým hlasováním ve francouzské minulosti, do značné míry determinuje současnou podobu nakládání s ním. Jak jsem již zmínila výše, hlavní funkcí referenda byla v minulosti snaha jeho iniciátorů posílit svou pozici. Začátek užití referend ve Francii je datován do období vzniku republikánského zřízení, tedy Francouzské revoluce, kdy již v druhém návrhu ústavy z roku 1793, z Jakobínského období, je zakotveno použití lidové iniciativy. Ač jsou podmínky před a během referend v I. republice do značné míry nedemokratické, nedochází v ní, na rozdíl od období následujícího, tedy za konzulátu a císařství s Napoleonem Buonapartem v čele státu, k autoritářské mobilizaci a manipulaci s výsledky. Během vlády Napoleona I. a později i Napoleona III. byla referenda vysoce personalizovaná, jejich výsledky sloužily k legitimizaci císařských činů a posílení autoritativních režimů.

Jako reakce na značnou míru zneužití plebiscitů vzniká ve Třetí a následně i Čtvrté republice koncepce lidu plně zastupovaného parlamentem. V těchto silných parlamentních demokraciích není tedy místo pro referendum, které se v očích tvůrců ústav jeví díky roli, kterou v minulých režimech sehrálo, jako antidemokratický nástroj neslučitelný se zastupitelskou demokracií. Přes tento záměrný odklon od použití prvků přímé demokracie je referenda ve IV. republice použito, a to při jejím vzniku, pro rozhodnutí o vzniku nové republiky, zavedení nové ústavy a následně pro její přijetí. Zde se poprvé do rozhodování o uspořádání svého, v budoucnosti s oblibou užívaného institutu, zapojuje Charles de Gaulle, který přes nesouhlas Národního shromáždění, prosazuje z pozice předsedy prozatímní vlády, koncepci přímého rozhodnutí lidem.

S konečným vstupem Charles de Gaulla do prezidentské funkce se referendum částečně vrací ke své plebiscitní podobě z Napoleonských dob, kdy se hlava státu osobně angažuje ve prospěch jeho přijetí. V případě negativního výsledku pak hrozí odstoupením z funkce. „Tímto způsobem se referendum, považované za otázku položenou lidu, přeměnilo na přímý kontakt prezidenta republiky s občany. Nebylo tolik

důležité odpovědět na otázku referenda, ale podporovat při tom politika – prezidenta republiky.¹² De Gaulle zavádí ve Francii fenomén přetrvávající, i když již ve zmírněné formě, i s nástupem jeho následovníků na prezidentském postu. Rozhodnutí o důležitých otázkách v referendech položených se mění na rozhodnutí o problémech s nimi spojených prostřednictvím iniciátora referenda. Hlavním motivem při volbě kladné či záporné odpovědi se pro většinu obyvatel stává vyjádření podpory nebo naopak nesouhlasu s osobami v čele státu a jejich politikou. Od vzniku V. republiky roku 1958 do současnosti proběhlo deset referend. Výzkumným předmětem mé práce jsou tři z těchto referend, jejichž otázky se týkaly evropské integrace.

2.3 Referenda o otázkách evropské integrace

Referenda uskutečněná o otázce Evropského společenství, referendum o jeho rozšíření z roku 1972, o Smlouvě o EU uskutečněné v roce 1992 a o Evropské ústavní smlouvě v roce 2005 jsou třemi rozdílnými lidovými hlasováními, uskutečněnými v dlouhém časovém rozmezí a v rozdílných vnitropolitických situacích i fázích evropské integrace. Přesto tato referenda spojuje několik znaků, které, v kombinaci s již zmíněným odlišným stavem vnitropolitické scény determinovaly jejich výsledky. V důsledku role Francie jakožto zakládajícího a jednoho z vedoucích členů evropského integračního procesu měly pak tyto výsledky značný vliv na rozhodovací procesy a další směřování evropské integrace. V každém vyjmenovaném případě referend s evropskou tematikou byla k Francii upoutána pozornost celé Evropy čekající na výsledek hlasování, jako na důležitý faktor ovlivňující její budoucí kroky. Domnívám se, že v žádném jiném členském státu EU se nepřisuzuje rozhodnutí o integračních otázkách taková role, jako je tomu právě zde. A to i přes zásadu jednomyslnosti, která se uplatňuje při schvalování změn a doplňků zakládajících smluv.

Důležitým společným znakem majícím vliv na průběh a výsledky evropských referend ve Francii je fakt, že jejich vyhlášení nebylo, jak je tomu např. v případě Irska, nezbytně nutné pro soulad s ústavním pořádkem státu. A tak se jim dostalo konzultativního charakteru, který společně s tradičně silnou pozicí prezidenta podmiňuje rozšíření „second order election voting“ mezi voliči v referendu na úkor

¹² PEROTTINO, Michel. *Francouzský politický systém*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2005. str. 169.

„issue voting“¹³ o otázce skutečně položené. Iničiátoři referend, Georges Pompidou, François Mitterand a Jacque Chirac se uchýlili k rozhodnutí referendum uspořádat ve snaze dosáhnout vnitropolitických výsledků spíše než s čistým úmyslem konzultace kroků Francie na evropské politické scéně. A právě tento způsob využití referend jako nástroje pro posílení jedné a naopak oslabení druhé strany politického spektra má ve Francii zcela zásadní vliv na jejich výsledky, které zpětně ovlivňují politiku Francie i Evropských společenství.

2.3.1 Referendum o rozšíření Evropského společenství

23. dubna 1972 se ve Francii uskutečnilo historicky první referendum o evropské integraci. Otázka předložená voličům k odsouhlasení či zamítnutí zněla: „Approuvez-vous, dans le perspective nouvelles qui s'ouvrent a l'Europe, le projet de loi soumis au peuple français par le president de la République, et auorisant la ratification du traité relatif a l'adhésion de la Grande-Bretagne, du Denmark, de l'Irlande et de la Norvege aux Communautés européennes?“ [„Souhlasíte, v nových perspektivách, které se otevírají Evropě, s návrhem zákona předloženým francouzskému lidu prezidentem republiky, který potvrzuje ratifikaci smlouvy o přijetí Velké Británie, Dánska, Irska a Norska do Evropských společenství?“]¹⁴ V referendu tedy měl lid odsouhlasit rozhodnutí Georsege Pompidoua o francouzském souhlasu s rozšířením Evropských společenství. De facto tedy měli voliči potvrdit ratifikaci mezinárodní smlouvy podle článku 11 francouzské Ústavy. Jak z tohoto článku vyplývá, vyhlásování referenda o otázce ratifikace mezinárodních smluv není nezbytností, proces přijetí smluv může proběhnout bez jejich schválení lidem, pouze v parlamentu. Georges Pompidou se však pod záštitou potřebné konzultace otázky rozšíření Evropských společenství k užití referenda přiklonil. Ve chvíli, kdy se prezident rozhodl pro iniciaci, nemohl ani podle jiného článku postupovat, neboť článek 88-5 vstoupil v platnost až v roce 2008. Nad Pompidouovým rozhodnutím ovšem dodnes visí otazník, zda iniciace nebyla protiústavní. Přístupové smlouvy nových členů Společenství/Unie nemají vliv na chod vnitrostátních institucí členů starších, proto ani smlouva o přistoupení Velké Británie, Dánska a Irska nesplňovala podmínku stanovenou v čl. 11, tedy jejího vlivu na chod institucí státu. Tímto rozporem, který mezi prezidentským rozhodnutím a ústavou

¹³ GARRY, J. - MARSH, M. – SINOTT, R. 'Second-order' versus 'Issue-voting' Effects in EU Referendums, *European Union Politics*, 2005, vol. 6, p. 201–221.

¹⁴ Bohdálék, Miroslav. „Francie“. In FIALA, Petr – PITROVÁ, Markéta (eds.). *Evropská referenda*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. str. 29.

nastal, Pompidou vlastně veřejně manifestoval, že v pozadí rozhodnutí o vyhlášení referenda se skrývá jiný záměr.

Jaké tedy byly skutečné důvody vyhlášení referenda z roku 1972? Mohlo by to být nepříznivé rozložení politických sil v Národním shromáždění, které by bránilo vyslovení souhlasu s ratifikací smlouvy. Avšak vládní koalice vedená prezidentovou politickou stranou měla v době konání referenda v Národním shromáždění pohodlnou většinu. Jedinou stranou Národního shromáždění, která byla proti rozšíření Evropského společenství o nové členy, byla Parti Communiste Français (PCF).¹⁵ Dalším možným důvodem k referendu by mohla být snaha legitimizovat státní rozhodnutí souhlasem veřejnosti, která zastává opačný postoj k problému. Cílem takového referenda by mohlo být přesvědčení lidu o správnosti rozhodnutí vydaných vedoucími institucemi. Podle průzkumu veřejného mínění, který proběhl týden po oznámení uspořádání referenda, ale bylo pouhých 12 % Francouzů proti vstupu Velké Británie do Společenství.¹⁶ Ani jedno z těchto možných odůvodnění nelze proto použít na vysvětlení skutečné motivace prezidenta Pompidoua k přikročení k referendu.

Prezidentských taktických záměrů bylo několik, souhrnně se ale dají shrnout do konstatování, že se Georges Pompidou chtěl ukázat jako „dobrý Evropan“ ve srovnání s tradičním odpůrcem procesu, Charles de Gaullem, distancovat se tak od politiky svého předchůdce na prezidentském postu a dokázat plnou podporu, které se jeho proevropskému postoji dostává od francouzského lidu.¹⁷ Kromě tohoto hlavního motivu lze jmenovat ještě další. Kvůli své neschopnosti řešit rostoucí míru nezaměstnanosti a finančním skandálům spojeným s jeho členy potřeboval parlament podle Pompidoua změnu. Aby se ale vyhnul možnému nařčení z násilných zásahů, drtivé vyjádření podpory prezidentské politice v podobě kladného výsledku referenda bylo to, co Pompidou pro své záměry týkající se výměny na postech v parlamentu potřeboval. Další motiv pro referendum pak byl spojen s blížícími se parlamentními volbami, ve kterých se schylovalo k vítězství sjednocené levicové koalice. Pompidouovou poslední možnou zbraní se jevílo názorové rozštěpení této koalice díky jejím odlišným postojům

¹⁵ Morel, Laurence. „France: towards a less controversial use of the referendum?“. In GALLAGHER, Michael – ULERI, Pier Vincenzo (eds.). *The Referendum Experience in Europe*. New York: St. Martin's Press, 1996. p. 74.

¹⁶ *France Soir*, 23. 3. 1972.

¹⁷ Bogdanor, Vernon. „Western Europe“. In BUTTLER, David – RANNEY, Austin (eds.). *Referendums Around the World*. Basingstoke: Macmillan Press, 1994. p. 54.

k otázkám integrace, kdy, jak jsem zmínila výše, Komunistická strana byla odpůrcem na rozdíl od Parti Socialist, která sice vyzývala občany k neúčasti v referendu, ale přitom byla jednoznačným zastáncem prohlubování integrace. Paradoxně se tak Geroges Pompidou stává následovníkem Charles de Gaulla v jeho taktice využití lidových hlasování pro vlastní politické záměry.

Výsledek referenda s 68,32 %¹⁸ hlasy pro přijetí smlouvy, které ale reprezentovaly pouhých 36,1 % registrovaných voličů díky do té doby rekordně nízké volební účasti 60,24 %¹⁹ v žádném případě nesplnil prezidentova očekávání a naopak prokázal, že voliči Pompidouvy skryté záměry prohlédli. Ostatně již podle průzkumů před referendem se většina dotázaných vyjádřila, že budou hlasovat podle míry souhlasu s politikou prezidenta.²⁰ Nízká účast referenda ukazuje na fakt, že velká část Francouzů vlastně nerozuměla důvodu, proč byli k referendu voláni. Pompidou přesunul rozhodování lidu o otázce rozšíření Evropského společenství na rozhodování o vnitropolitické situaci země. Zničil tak jakýkoli možný potenciál pro „issue voting“, tedy hlasování o otázce v referendu skutečně položené, tím, že snížil důležitost této otázky na úkor podpory své osoby. Podle Johna Garryho, Michaela Marshe a Richarda Sinnota, autorů věnujících se problematice motivace občanů k hlasování v referendech o evropské integraci, je právě ztráta na důležitosti otázky v referendu položené důvodem vzniku jevu „second-order elections voting“, kdy se při hlasování volič řídí svým postojem k vnitřní politice země.

Výsledky referenda tak nevedly k prezidentem předpokládaným vnitrostátním změnám, důvodům k jeho svolání. Nejvýraznější dopad referenda se ale projevil na úrovni Evropského společenství. Ač bylo referendum z roku 1972 svým tématem určeno právě ke konzultaci kroků Francie v rámci sjednocující se Evropy, lze tento dopad označit za paradoxní, když zvážíme skutečné záměry iniciátorů referenda a také nutnost využití tohoto institutu přímé demokracie v otázce ratifikace přístupové smlouvy v případě Francouzské republiky. Kromě primárně daného důsledku možnosti pokračování v přístupovacím procesu tří nových členů do Evropských společenství je z hlediska tématu mé práce důležitý vliv, který referendum mělo na změnu kurzu

¹⁸ Bohdál, Miroslav. „Francie“. In FIALA, Petr – PITROVÁ, Markéta (eds.). *Evropská referenda*.

Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. s. 23.

¹⁹ LEIGH, M. Linkage Politics: the French referendum and the Paris summit of 1972. *Journal of Common Market Studies*, 1975, vol. 14, no. 2, p. 157-170.

²⁰ LEIGH, M. Linkage Politics: the French referendum and the Paris summit of 1972. *Journal of Common Market Studies*, 1975, vol. 14, no. 2, p. 157-170.

integrace. Georges Pompidou měl jasně stanovené cíle, kterých chtěl v Evropě dosáhnout. Tyto jeho plány byly reakcí na vstup Velké Británie do Společenství. Jako pojistku proti potenciálnímu transatlantickému partnerství mezi Británií a Spojenými státy, tradiční „hrozbě“ pro francouzský nacionalismus, které by mohlo ohrozit francouzské zájmy a postavení, chtěl Pompidou prosadit koncept „evropské konfederace“.²¹ Jeho cílem bylo oslabení nadnárodní spolupráce řízené z Bruselu zřízením stálého politického sekretariátu v Paříži. Tuto koncepci, spolu s urychlením vzniku ekonomické a monetární unie, chtěl Pompidou obhajovat na summitu ES pořádaném v roce následujícím po proběhlém referendu. Aby ale byl schopen svých cílů dosáhnout, potřeboval získat silnou vyjednávací pozici. Tu by měl v případě předpokládaného jednoznačného a silného vítězství souhlasu v referendu. Kvůli nesplnění této podmínky ale musel Pompidou přistoupit k jiné taktice, kdy podmiňoval samotné konání summitu potvrzením o projednávání francouzské agendy. Pompidou se tak snažil vykompenzovat si ztrátu osobní prestiže ukázáním moci, kterou má nad ostatními členy Společenství v případě rozhodnutí o konání summitu. Jak se ale ukázalo, ani tato jeho taktika nebyl úspěšná. Proti francouzské hlavě státu se postavila jednotná opozice ostatních členů a Pompidou musel ze svých požadavků odstoupit. Není jisté, jakými prostředky chtěl Georges Pompidou dosáhnout vzniku stálého politického sekretariátu, ale je velmi pravděpodobné, že by se mu to podařilo, pakliže by výsledek referenda bylo silné Ano.

2.3.2 Referendum o schválení Smlouvy o Evropské unii

Další z referend zabývajících se otázkami integrace proběhlo roku 1992. Francouzská veřejnost v něm hlasovala o ratifikaci smlouvy dávající vzniknout EU. Toto lidové hlasování se uskutečnilo dvacet let po prvním referendu o ES, avšak nalezení společných znaků pro obě z nich je nasnadě. Tím hlavním je opět dominantní role prezidenta užívajícího referenda jako politického nástroje a dále pak vznik nezamýšlených účinků. V případě referenda o Maastrichtské smlouvě byl ale jak výsledek, tak jeho následky pro jeho iniciátora i pro francouzskou a evropskou politickou scénu mnohem větším překvapením.

²¹ LEIGH, M. Linkage Politics: the French referendum and the Paris summit of 1972. *Journal of Common Market Studies*, 1975, vol. 14, no. 2, p. 157-170.

Samotnému rozhodnutí o vyhlášení referenda předcházela žádost prezidenta Françoise Mitteranda Ústavní radě o posouzení souladu přijímané smlouvy s francouzskou ústavou. Vzhledem k tomu, že smlouva zasahuje v několika oblastech do národních kompetencí států, např. v oblasti měnové či vízové politiky, Ústavní rada deklarovala potřebu ústavních dodatků před ratifikací. Následně bylo přikročeno k přijetí těchto dodatků podle čl. 89, schvalování mělo proběhnout na zasedání Národního shromáždění ve Versailles. Mitterand se přiklonil k tomuto způsobu změny ústavy, protože o ní podle něj byla vyžadována právní debata, která by nemohla být zaručena v případě vyhlášení referenda.²² Do znění dodatků se silnou měrou promítl tradiční nacionalismus francouzských zástupců. Deklarovaná národní suverenity byla předzvěstí nedůvěřivosti vůči vznikající instituci Evropské unie, která se o několik měsíců později měla projevit i mezi občany.

Díky přijetí ústavních změn již nic nebránilo ratifikaci Smlouvy o EU. Prezident republiky se ale rozhodl využít svého práva iniciovat referendum o ratifikaci mezinárodní smlouvy mající vliv na fungování institucí ve státě. Vzhledem k obsahu smlouvy je tak poprvé v historii V. republiky využito institutu referenda podle čl. 11 plně v souladu s ústavou. Lze ale uvažovat o nezbytnosti kroku, ke kterému se Mitterand uchýlil. Zde je opět možné připomenout si referendum z roku 1972, nad jehož důvody pro iniciování jsem se zamýšlela výše. Stejně jako Georgette Pompidoua vedlo i Françoise Mitteranda k rozhodnutí o přistoupení k referendu především sledování vlastních politických cílů. Mitterand, podobně jako jeho předchůdce ve funkci, chtěl ukázat svoji „proevropsky vlídnou tvář“, rozdělit a oslabit politické oponenty a posílit prezidentskou autoritu. Stejně jako Pompidouovi se mu to ale nemělo z velké části podařit. Mitterand však vycházel z předpokladu, že výsledek, který si přál, tedy souhlas voličů s ratifikací je jistý. Průzkumy veřejného mínění ukazovaly podporu obyvatel Smlouvě. Ještě na jaře roku 1992 bylo pro 43 % oproti 13 % dotazovaných, kteří k ní zaujali negativní postoj.²³ Navíc z politických stran se jednoznačně proti přijetí Smlouvy postavily pouze Parti Communiste Française a Fronte Nationale. 21. září 1992 tedy měli francouzští občané zvolit odpověď na otázku „Approuvez-vous le projet de loi soumis au peuple français par le president de la République autorisant

²² Dubois, Nicolas. - Keraudren, Philippe. „France and the Ratification of the Maastricht Treaty“. In LAURSEN, Finn – VANHOONACKER, Sophie (eds.). *The ratification of the Maastricht Treaty: issues, debates, and future implications*. Dordrecht: Nijhoff, 1994. p. 150.

²³ Bohdál, Miroslav. „Francie“. In FIALA, Petr – PITROVÁ, Markéta (eds.). *Evropská referenda*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. s. 26.

la ratification du traité sur l'Union européenne?« [„Schvalujete zákon, předložený francouzskému lidu prezidentem Francouzské republiky, který potvrzuje ratifikaci Smlouvy o Evropské unii?“]²⁴. Otázka formulovaná podobně jako ta, položená prezidentem Pompidouem měla opět v sobě odkaz na osobu svého iniciátora. Již ve znění otázek pokládaných v referendech lze najít cíl, kterého se prezidenti snažili dosáhnout. Tedy potvrzení svého postavení, jakožto silného leadera země prostřednictvím schválení zákona předloženého jimi samotnými. Díky této formulaci měl tedy jak Mitterand, tak Pompidou zajištěno propojení mezi souhlasem se smlouvou a souhlasem se svojí osobou a svými kroky.

Před tím, než se zaměřím na výsledek referenda a důsledky, které z něj plynuly, zmíním se o kampani, která v období mezi vyhlášením záměru použít referendum a samotným dnem hlasování probíhala. A to proto, že právě její průběh měl výrazný vliv na další vývoj stranického systému ve Francii. Během kampaně byly totiž změněny do té doby tradiční politické linie, podle kterých bylo stranické uspořádání organizováno. K názorovému rozštěpení uvnitř stran došlo nejen v táboře opozice, jak Mitterand doufal, ale i v mnoha dalších politických uskupeních, včetně jeho vlastní Parti Socialiste. Ta sice oficiálně zastávala pro-Maastrichtský postoj, ale díky klesající vládní popularitě někteří její leadéři na místní úrovni udržovali spíše zdrženlivý postoj vůči smlouvě. Kromě tohoto nesouladu, vystupují zástupci z levého křídla strany pod vedením Jeana Pierra Chevènementa s kampaní proti Smlouvě o EU, která podle nich přináší omezování národní suverenity. Z Union pour la Démocratie Française s tradičně silnou proevropskou a pro-unijní politikou se odštěpuje Philippe de Villiers s hnutím Combat pour les Valeurs považující Smlouvu opět za hrozbu pro budoucnost národního státu. Nejvýrazněji se ale názorový nesoulad projevil v Rassemblement Pour la République (RPR). Během debaty o přijetí Maastrichtu se v této straně projeví rozpor mající kořeny v období odchodu Charlese de Gaulla, jejího zakladatele, z politiky, kdy strana změnila svůj tradičně nepřátelský postoj k evropské integraci na pragmatické přijetí členství v ES jakožto prostředku posílení francouzské politické a ekonomické pozice po konci Studené války.²⁵ Gaullistické smýšlení však mezi členy přetrvávalo nadále a právě během ratifikace smlouvy zakládající EU strana dojde na citlivé téma rozdělovací reprezentanty RPR. Již během hlasování Národního shromáždění ve

²⁴ Bohdálék, Miroslav. „Francie“. In FIALA, Petr – PITROVÁ, Markéta (eds.). *Evropská referenda*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. s. 29.

²⁵ HAINSWORTH, P. - MITCHELL, P. - O'Brien, C. Defending the Nation: the politics of euroscepticism on the French right. *European Studies*. 2004, vol. 20, p. 37-58.

Versailles odchází skupina poslanců v čele s Philippem Seguinem a Charlesem Pasquou z jednacího sálu, aby demonstrovali svůj nesouhlas se změnami ústavy kvůli Smlouvě. Během léta 1992 vede tato skupina čítající téměř polovinu poslanců zvolených za RPR (58 z celkem 126) kampaň za nepřijetí smlouvy, kterou považuje za protiústavní, zatímco předseda strany Jacques Chirac zastává názor, že smlouvu je třeba ratifikovat.²⁶ Oficiální kampaň RPR je tak rozdělena, kdy je 50 % vysílacího a rozhlasového času vyčleněno pro oponenty smlouvy a 50 % pro oficiální stranickou linii.²⁷ Kromě politických stran se do kampaně zapojila i vláda a to opět s oficiální podporou smlouvy a neoficiální kampaní pro ratifikaci a také společnost prostřednictvím hnutí intelektuálů nebo obchodních sdružení. Debata o ratifikaci Maastrichtské smlouvy se stala první velkou debatou ve Francii o organizaci Evropy a dala vzniknout dvěma, v mnoha ohledech nesourodým, táborům odpůrců a podporovatelů integračního procesu.²⁸ Díky tomuto rozložení sil v kampani bylo předem dáno, že voliči nebudou následovat radu politických stran, jimž tradičně projevovali podporu.

S velmi těsným výsledkem referenda, pouhými 51 % platných odevzdaných hlasů, nebyla spokojena zřejmě ani jedna z opozičních stran v kampani. Pro prezidenta Mitteranda to bylo trpké vítězství. Z jeho plánovaných záměrů se mu podařilo uskutečnit pouze jeden, ovšem za vysokou politickou cenu. Opoziční RPR byla názorově rozštěpena, ovšem to samé se stalo i v Mitterandově Parti Socialiste. Vítězství Ano bylo tak těsné, že o posílení prezidentovy pozice nemohla být řeč a namísto manifestace svého pro-integračního postoje dal Mitterand spíše vzniknout celoevropským pochybnostem o správnosti svého rozhodnutí iniciovat referendum a také otazníku, vznášejícího se nad budoucností podpory integrace mezi lidem i politickými elitami zakládajícího členského státu. Důvodů ke změně postoje veřejnosti ke smlouvě bylo několik. Za prvé to byla rozdílnost ve vedení obou kampaní. Zatímco advokáti souhlasu vedli relativně defenzivní a neprůbojnou kampaň s často nejasnou strategií, zastáncům Ne se podařilo energicky a důrazně obhajovat svůj názor. Politici z pro-Maastrichtského tábora nebyli zpočátku na kampaň ani dobře připraveni, neboť nepočítali s vyhlášením referenda a tím i zapojením široké veřejnosti do debaty. Až do srpna 1992, oficiálního začátku parlamentní kampaně, tak byla francouzská média

²⁶ HAINSWORTH, P. - MITCHELL, P. - O'BRIEN, C. Defending the Nation: the politics of euroscepticism on the French right. *European Studies*, 2004, vol. 20, p. 37-58.

²⁷ Dubois, Nicolas. - Keraudren, Philippe. „France and the Ratification of the Maastricht Treaty“. In LAURSEN, Finn – VANHOONACKER, Sophie (eds.). *The ratification of the Maastricht Treaty: issues, debates, and future implications*. Dordrecht: Nijhoff, 1994. p. 155.

²⁸ FURET, F. Europe after Utopianism. *Journal of Democracy*. 1995, vol. 6, no. 1, p. 75-89.

„okupována“ pouze zastánci Ne, kteří byli schopni reagovat mnohem rychleji.²⁹ Podle volebních průzkumů bylo do poslední chvíle ve Francii velké množství nerozhodnutých voličů, a proto záviselo vítězství jednoho či druhého tábora na schopnosti politiků přesvědčit. Za druhé, díky názorovému rozštěpení stran, které jsem popsala výše, si nebyly tyto tradiční politické subjekty schopny udržet loajální voliče. Vytratily se tradiční politické linie, podle kterých lidé do té doby hlasovali. Třetí důvod pro výsledek byla špatná srozumitelnost smlouvy. Pro její pochopení bylo potřeba znát znění smluv předcházejících a také byla napsána pro běžného občana relativně nesrozumitelným jazykem. To vše, spolu s tradičně nacionalisticky laděnými Francouzi, s kontroverzními tématy, jako byl přechod ke společné měně, nahrávalo vůdcům kampaní, kterým se tak utvořil velký prostor pro ovlivňování obyvatel. Dalším důvodem pro výrazný pokles podpory obyvatel Maastrichtské smlouvě může být jejich protestní volba a to jak vůči již zmíněným velkým politickým stranám, tak vůči prezidentu Mitterandovi, jehož popularita byla mezi Francouzi v době vyhlášení referenda velmi nízká. Někteří občané tak mohli hlasovat proti smlouvě, kterou sám prezident spojil úzce se svojí osobou, aby tak zajistili odchod Mitteranda z funkce.³⁰ Volba lidu byla tedy ovlivněna tehdejší politickou situací, takže lidé vnímali referendum jako vhodný prostředek k vyjádření svých názorů na ní a také obavami o budoucnost národního významu Francie v případě prohlubování integračního procesu. Předmětem debaty vzniklé během kampaně v referendu se tak stala otázka role Francie v Evropě stejně jako vnitrostátní politika.³¹

Kombinace všech těchto faktorů vedla tedy k výsledku, který měl zásadní vliv, jak na celoevropskou, tak na vnitropolitickou situaci. Následky referenda lze hodnotit díky časovému odstupu. Prezidentské ambice na posílení své pozice a také Parti Socialiste nedošly naplnění. Během diskuze o Maastrichtu dochází ke vzniku nového volebního tématu, které je používáno s větší či menší intenzitou v každých následujících volbách. Politické strany se od této chvíle ve svých programech vymezují k otázce integrace. Díky Maastrichtu vzroste význam radikální pravice v podobě Front National, které tématika evropské integrace zajistí potřebnou platformu, na níž si strana vystaví

²⁹ Dubois, Nicolas. - Keraudren, Philippe. „France and the Ratification of the Maastricht Treaty“. In LAURSEN, Finn – VANHOONACKER, Sophie (eds.). *The ratification of the Maastricht Treaty: issues, debates, and future implications*. Dordrecht: Nijhoff, 1994. p. 160.

³⁰ Bogdanor, Vernon. „Western Europe“. In BUTTLER, David – RANNEY, Austin (eds.). *Referendums Around the World*. Basingstoke: Macmillan Press, 1994. p. 58.

³¹ MAZZUCELLI, Colette. *France and Germany at Maastricht: politics and negotiations to create the European Union*. 1st printing. New York: Garland, 1997. p. 223.

svůj program. Referendum o ratifikaci Smlouvy o EU dalo poprvé euroskeptikům příležitost vyjádřit své názory na koncepty jakými je identita, nacionalismus, suverenita a národní nezávislost.³² I když euroskepticismus na politické pravici i levici existoval ve Francii již před Maastrichem, debata během kampaně v referendu dodala této opozici silnější politický profil. Výsledek referenda byl demonstrací velkého počtu voličů ochotných podpořit tyto euroskeptické skupiny namísto hlavních středo-pravých a středo-levých politických stran.³³ Podle Françoise D'Arcyho, analyzujícího vývoj francouzské politiky od vzniku V. republiky, se díky referendu o Maastrichtu ve Francii vytvořily nové politické cleavages. Namísto tradičního dělení pravice/levice nastupuje Francie otevřená/uzavřená. Sociální cleavage proletariát/buržoazie se přeměňuje na centrální sociální blok/křídlo nezávislých pracujících a zaměstnanců. A konečně teritoriální cleavage rozdělující Francii na oblasti ateistické a katolické se přetransformovává do periférie/centrum.³⁴ Kromě těchto nových štěpení vznikají z původně vnitrostranických iniciativ i nové politické strany, ať je to Villierovo Mouvement pour la France, Seguinovo a Pasquovo Rassemblement pour la France et l'Indépendance de l'Europe nebo Chevènementovo Mouvement des Citoyens. Za nejdůležitějším vnitropolitickým následkem referenda z roku 1992 se dá ale označit vznik „nebezpečného cleavage“ mezi lidem a politiky, když se voliči uchýlí k protestnímu hlasování, které jsem popsala výše.³⁵

Z hlediska evropské integrace nebyl vliv francouzského referenda tak výrazný v porovnání s Ne, ke kterému se přiklonila většina Dánů během referenda z května 1992. Avšak právě v souvislosti s dánským odmítnutím ratifikace Smlouvy o EU, prohloubil výsledek francouzského referenda obavy o budoucnost evropské spolupráce v rámci ES. Výsledek lidového hlasování ve Francii byl napjatě očekáván, protože druhé zamítnutí, navíc jedním z největších členských států by pravděpodobně způsobil konec procesu ratifikace Maastrichtské smlouvy. Reakce zástupců Společenství byly různé. Zatímco Jacques Delors, předseda Evropské komise, označil výsledek za ten, který se počítá, nedaly se přeslechnout nespokojené hlasy z Bruselu, kdy např. Karel

³² HAINSWORTH, P. - MITCHELL, P. - O'BRIEN, C. Defending the Nation: the politics of euroscepticism on the French right. *European Studies*. 2004, vol. 20, p. 37-58.

³³ Flood, Chris. „French Euroscepticism and the politics of indifference“. In DRAKE, Helen (eds.). *French relations with the European Union*. London: Routledge, 2005. p. 57.

³⁴ D'ARCY, François - ROUBAN, Luc (eds.). *De la Ve république à l'Europe: hommage à Jean-Luis Quermonne*. 1. vyd. Paris: Presses de la Fondation nationale des sciences politiques, 1996. p. 58.

³⁵ Bogdanor, Vernon. „Western Europe“. In BUTTLER, David – RANNEY, Austin (eds.). *Referendums Around the World*. Basingstoke: Macmillan Press, 1994. p. 59.

van Miert, komisař pro dopravu a ochranu spotřebitele, se vyjádřil k vlivu referenda: "The Community has been drifting away and drifting apart and losing credibility to the outside world. When things start sliding, it is difficult to stop them." [„Společenství se vzdaluje okolnímu světu a ztrácí na důvěryhodnosti. Když věci začnou upadat, je těžké je zastavit.“]³⁶ Souhlas francouzského lidu tak byl přijat s jistou úlevou, ale zároveň dal vzniknout pochybám o tom, zda jeho pouze mírná převaha nezpůsobí komplikaci při případné další snaze o reformu Evropské unie. Tyto pochyby se měly o několik let později ukázat jako oprávněné. Maastricht se stal milníkem v přístupu francouzské veřejnosti k otázce evropské integrace a role její země v ní.

2.3.3 Referendum o schválení evropské ústavní smlouvy

Třetí a doposud poslední uskutečněné referendum s evropskou problematikou proběhlo 29. května 2005 a Francouzi v něm odmítli schválit ratifikaci evropské ústavní smlouvy. Jak již z francouzské ústavy vyplývá, byla to opět hlava státu, která držela v rukou rozhodnutí o způsobu, jakým bude ratifikace schvalována, v tomto případě však mělo jít o rozhodnutí, které zásadním způsobem determinovalo celou následující debatu o Evropské unii. Jacques Chirac měl za sebou vítězství v prezidentských volbách v roce 2002, které mu sice zajistilo druhé volební období ve funkci prezidenta Francouzské republiky, a to s poměrně jasnou převahou hlasů v jeho prospěch, avšak podmínky, za kterých byl zvolen, ubíraly na síle jeho mandátu. V této prezidentské volbě do druhého kola, pro mnohé překvapivě, postoupil krajně pravicový Jean-Marie Le Pen, jehož Front National se díky „second order elections“ jakým bylo i referendum o Maastrichtské smlouvě, přeměnila z relativně bezvýznamné politické strany na politický subjekt, který si dokáže najít dostatečnou podporu mezi voliči pro zaujetí pozice čtvrtého nejsilnějšího uskupení mezi francouzskými zástupci v Evropském parlamentu.³⁷ Rozhodování voličů se tak v druhém kole prezidentské volby proměnilo v demonstraci nesouhlasu s Le Penem namísto vyjádření široké podpory Chiracovi. Prezident proto potřeboval posílení své pozice, stvrzení své osoby na prezidentském postu. A právě proto se rozhodl vstoupit na led, jenž se již během Maastrichtu stal značně tenkým, a sice použit lidového hlasování v souvislosti s ratifikací evropské ústavní smlouvy. Dalším faktorem, který jistě ovlivnil jeho rozhodnutí, byly voličské preference vládní UMP,

³⁶ *International Herald Tribune*, 21. 9. 1992.

³⁷ Výsledky voleb do Evropského parlamentu v roce 2004. [cit. 2009-03-29]. Dostupné na Český statistický úřad: <http://www.czso.cz/csu/tz.nsf/i/vysledky_voleb_do_evropskeho_parlamentu_ve_vsech_25_clenskych_zemich_eu>.

jejichž pokles se projevil v roce předcházejícím referendu, kdy největší opoziční strana *Partie Socialiste* vyhrála jak regionální volby, tak i do Evropského parlamentu. Přikročením k referendu prezident, stejně jako jeho předchůdci, opět doufal v názorové rozštěpení socialistů a tím oslabení jejich preferencí. Úspěchu prezidentova plánu nasvědčoval vnitrostranický vývoj v *Partie Socialiste*, která, ač tradičně proevropsky laděná, začala z části zaujímat odmítavé stanovisko k ratifikaci jako projev nesouhlasu s politikou opoziční hlavy státu. K domněnce o jistém vítězství souhlasu v hlasování o ratifikaci předloženému občanům se bylo možné také přiklonit díky veřejnému mínění jak ve Francii, tak v jiných částech kontinentu. Španělská veřejnost sedmdesátí procenty účastníků referenda odsouhlasila přijetí ústavní smlouvy v únoru 2005.³⁸ Průzkumy veřejného mínění se od španělského výsledku příliš nelišily, v době Chiracova rozhodování o iniciaci referenda měli zastánci ratifikace pohodlnou většinu.³⁹

Ze zmíněných důvodů se tedy Jacques Chirac rozhoduje pro položení otázky lidu: „Approuvez-vous le projet de loi qui autorise la ratification du traité établissant une Constitution pour l'Europe?“ [„Schvalujete návrh zákona, který autorizuje ratifikaci smlouvy ustanovující Ústavu pro Evropu?“]⁴⁰ Ve formulaci této otázky lze spatřit rozdíl oproti otázkám dvou předešlých evropských referend. Není v ní přímý odkaz na osobu hlavy státu jakožto předkladatele zákona, aby tak nebyla propojenost mezi iniciátorem a úspěchem referenda jasně viditelná. Skutečné Chiracovy záměry je však možné objevit již během vyhlášení referenda. Pro to si prezident vybírá 14. červenec, den pádu Bastily, kdy vystupuje s do značné míry populistickým prohlášením o francouzském lidu, který byl vždy přímo zapojen, a proto bude i přímo konzultován.⁴¹ Tato konzultace lidu ovšem má o několik měsíců později vést k „zemětřesení“ na francouzské i evropské politické scéně.

Během debaty rozpoutané v relativně dlouhé kampani se opakoval scénář z roku 1992, kdy dochází ke vzniku několika názorových proudů na obou stranách politického spektra a stejně tak i mezi občanskou společností. Chiracem vedená UMP sice zastávala většinově stanovisko podporující Ano v referendu, avšak i v ní se ozvaly hlasy proti této

³⁸ Elcano Royal Institute of International Strategic Studies. [cit. 2009-03-30]. Dostupné na: <<http://www.realinstitutoelcano.org/documentos/171.asp>>.

³⁹ *The Future Constitutional Treaty*. Eurobarometr. [cit. 2009-04-04]. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_214_en.pdf>.

⁴⁰ Assemblée Nationale. [cit. 2009-03-30]. <<http://www.assemblee-nationale.fr/12/dg/dg2227.asp>>.

⁴¹ HAINSWORTH, P. France Says No: The 29 May 2005 Referendum on the European Constitution. *Parliamentary Affairs*, 2005, vol. 59, no. 1, p. 98-117.

linii (tzv. suverenisté a katolická frakce). Překvapením byly, na rozdíl od názorového nesouladu v UMP s Gaullistickou tradicí, postoje některých členů pro-integračně orientované UDF, kteří spojovali přijetí Evropské ústavní smlouvy s členstvím Turecka v EU. Největší štěpné linie ale vznikly na levici, v Les Verts (Zelení) a *Partie Socialiste*. V obou dvou těchto politických uskupeních proběhla vnitrostranická referenda, ve kterých s mírnou převahou zvítězili zastánci ratifikace, ale tím ke konsolidaci názorů uvnitř stran nedošlo. V Les Verts se názorově odštěpilo křídlo odmítající ratifikaci „neoliberálního textu“ v čele s bývalým leaderem strany Gillesem Lemairem. Uvnitř *Partie Socialiste* se Lauren Fabius, bývalý premiér, vyjadřuje pro zamítnutí smlouvy. K Fabiusovi se přiklání většina výkonného orgánu strany, zástupci některých regionálních orgánů a další proudy vzniklé v *Partie Socialiste*. Hlavním argumentem této vnitrostranické frakce je, že evropská ústavní smlouva negarantuje silnou pozici Evropy. V případě Laurena Fabiuse je potřeba zdůraznit také jeho plánovanou kandidaturu na prezidentský post ve volbách v roce 2007. Debata o evropské ústavní smlouvě tak byla vhodnou příležitostí, jak zviditelnit před veřejností svoji osobu. Na rozdíl od Zelených, jejichž členové odporující smlouvě nezorganizovali vlastní kampaň, Fabiusova kampaň obhajující Ne si získala dostatečný zájem médií. Na úrovni občanské společnosti zaujala negativní postoj k ratifikaci jedna z hlavních odborových organizací Francie, *Confédération générale du travail*, stejně tak jako *L'Association pour la taxation des transactions financières et pour l'aide aux citoyens*, nejvýznamnější francouzské *altermondialistické* hnutí.⁴² Různorodé postoje uvnitř politických stran, stejně tak jako zamítavé stanovisko významných částí občanské společnosti měly výrazný vliv na změnu názoru francouzské veřejnosti a výsledek referenda, neboť oponenti smlouvy se stali velmi aktivními v kampani, při níž dokázali obratně využít evropského politického dění ve svůj prospěch. Připravovanou směrnicí Evropského parlamentu a Rady o službách na vnitřním trhu zavádějící jednotný trh pro služby v rámci EU, díky které se ve Francii zvedla vlna obav z příchodu levné pracovní síly a následné nezaměstnanosti, označila opozice za přímý produkt evropské ústavní smlouvy.⁴³ Oponentům smlouvy se také podařilo získat na svou stranu část veřejnosti díky tvrzení, že existuje plán B v případě zamítnutí ratifikace smlouvy. Tento plán prezentovaný především Laurenem Fabiusem, spočíval v přijetí smlouvy, která by se

⁴² Altermondialistická hnutí jsou sociální hnutí propagující zavedení hodnot, jako jsou lidská práva či ochrana životního prostředí do procesu globalizace, které v ní podle jejich mínění chybějí.

⁴³ Znění směrnice dle portálu Europa. [cit. 2009-04-01]. Dostupné na: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:376:0036:0068:CS:PDF>>.

omezila pouze na konstitucionální uspořádání Unie a ostatní potřebné reformy dílčích politik evropské unie by proběhly následně a samostatně.⁴⁴

Rozštěpení politických stran a efektivní kampaň odpůrců smlouvy byly hlavními faktory, které ovlivnily voličské chování. Ty spolu s protestní volbou, kterou voliči chtěli vyjádřit nesouhlas s vládní i prezidentskou politikou, zapříčily převahu téměř 55 % hlasů odevzdaných během referenda v neprospěch přijetí smlouvy.⁴⁵ Spojování otázky v referendu položené s vyjadřováním se k vnitropolitické situaci se pokusila Evropská unie zabránit přijetím rezoluce, podle níž by ve státech příkročivších k ratifikaci v lidovém hlasování, měla proběhnout referenda ve stejný týden. Evropský parlament se tak snažil posílit sjednocující panevropskou myšlenku v debatách v kampaních před referendy a tím omezit odklon hlasování lidu o jiných než evropských otázkách. Jednotlivé členské státy ovšem nebyly rezolucí vázány a určily si datum pro referendum samy. Tímto nejednotným načasováním tak byl vytvořen potenciál pro hlasování lidu o vnitřních otázkách státu spíše než o těch evropských. Ve Francii se navíc utvořila silná opozice schopná přesvědčit voliče, že jejich tradiční nacionalismus je namístě a přijetím smlouvy by došlo k poklesu významu Francie, k otevření cesty pro „hrozby“ v podobě rozšíření Unie o muslimské Turecko a neregulovatelný masový příchod levné pracovní síly z chudších členů. Lid tak de facto nehlasoval o skutečném obsahu smlouvy, ale o její, v kampani zkreslené, interpretaci. V referendu se také plně projevil procesy započaté debatou o Maastrichtské smlouvě. Lidé již nevolí podle tradičního pravo-levého dělení, ale rozhodují se individuálně o předložené otázce, často v nesouladu s názorem politické strany, které ve volbách vyjadřují nejčastěji přízeň. V roce 2005 se opět, tentokrát ovšem ještě výrazněji, projevila vzdálenost mezi voliči a vládnoucími elitami, které nejsou schopny přesvědčit o správnosti svých rozhodnutí.

Francouzské Ne s sebou přineslo vlnu následků pro politiku Francie i Evropské unie. Prvním přímým důsledkem byly personální změny ve vládě. Kromě výměny samotného premiéra. Jacques Chirac přistupuje i k obměně dalších ministerských postů. Funkce ministra vnitra a vicepremiéra se ujímá Nicolas Sarkozy. Právě ten vychází ze situace způsobené referendem nejvíce posílen. Přestože Sarkozy podporoval souhlas s ratifikací, nebyl tím, kdo referendum svolal. Jakožto leader UMP se tak stává v očích

⁴⁴ Le comptoir des politiciens. [cit. 2009-04-01]. <<http://www.programme-presidentiel.com/category/presidentielles-2007/ex-candidat/laurent-fabius/page/2/>>.

⁴⁵ Le site officiel du ministère de l'Intérieur de l'Outre-mer et des Collectivités. [cit. 2009-04-02]. <http://www.interieur.gouv.fr/sections/a_votre_service/resultats-elections/rf2005/000/000.html>.

mnohých přijatelnějším kandidátem na prezidentský post namísto Jacqua Chiraca, který naopak utrpěl významnou porážku, když si nedokázal získat podporu voličů pro jím iniciované referendum. Referendum z roku 2005 má tak nepřímý dopad na prezidentskou volbu uskutečněnou o dva roky později, do které nezíská Jacques Chirac dostatečnou stranickou podporu a úspěšným kandidátem se stává Sarkozy. Parti Socialiste zůstává vnitřně rozdělena, Laurent Fabius, podporován svým stranickým křídlem se uchází o kandidaturu do prezidentských voleb. Na evropské úrovni zapůsobilo francouzské odmítnutí jako šok. Přestože další Ne smlouvě se ozvalo i z Nizozemí, dá se říci, že Francie smlouvu, i přes pokusy evropských politiků tomu zabránit, „pohřbila“. V případě pouze nizozemského zamítnutí by bylo pravděpodobně ještě možné realizovat kroky jako v případě Dánska v roce 1992 nebo Irsku a jeho dvou referend o smlouvě z Nice, tedy vyjednávání či nátlak ze strany EU. Když ale strategický dokument odmítla Francie, ukázalo se uchování projektu evropské ústavní smlouvy při životě jako nemožné. Přes prohlášení předsedů orgánů EU o potřebě pokračování ratifikačního procesu, došlo k jeho zastavení.⁴⁶ Referendum, ve kterém se voliči mnohdy nevyslovovali ani tak k problematice spojené se smlouvou, jako spíše k tématům s touto smlouvou nesouvisejícím, ovlivnilo tak výrazným způsobem další politiku Unie a nastolilo debatu o její budoucnosti, která byla částečně ukončena až v roce 2007, na summitu Evropské rady v Bruselu, kdy byl přijat projekt Reformní smlouvy. Referendum o evropské ústavní smlouvě se stalo významnou událostí v historii evropské integrace, která díky opakování chyb politických elit z minulosti za sebou zanechala nerasmazatelné stopy v dalším formování unijní spolupráce.

3 Lidová referenda v Irsku

Institut lidového referenda je nedílnou součástí irského politického života. Díky zakotvení, které má v ústavě, se referendu dostává častému využití a to jak pro konzultaci otázek morální či církevních, tak i pro schválení legislativních změn nebo změn ústavy spojených s přijetím závazků plynoucích z členství v evropském integračním procesu. Využití tohoto institutu přímé demokracie je spojeno s irskou historií, kdy se zakladatelé Irské republiky rozhodli vymezit pojem suverenity lidu, který byl v britském parlamentním systému takřka neznámým. V počátcích

⁴⁶ *Společné prohlášení José Manuela Barossa, Josepa Borrela a Jeana-Clauda Junckera* [online]. 1 June 2005, Brusel. Dostupné na European Navigator: <<http://www.ena.lu/declaration-borrell-juncker-barroso-outcome-referendum-netherlands-brussels-2005-020006035.html>>.

samostatného Irska byl pro iniciaci i obligatorní uskutečnění referend dán velký prostor. Během následujících let však bylo využití lidového hlasování postupně regulováno a to až do přijetí nové ústavy v roce 1937. Irsko se tak stalo jedinou evropskou zemí, kde bylo právo na referendum omezeno.⁴⁷ Přesto se ale řadí mezi evropské země s častým využitím referend, přičemž podobně jako ve Francii, je jejich počet navýšen o referenda spojená s otázkami evropské integrace. Výsledky irských evropských referend měly významné následky pro integrační proces, staly se jakýmsi signálem akceptace změn v Evropském společenství lidem, protože Irsko uspořádalo, v souladu se svojí ústavou a právním pořádkem, referendum o ratifikaci každé z v minulosti přijímaných smluv. „Bylo to právě Irsko, které opakovaně upozorňovalo další členské státy na nejednoznačnost vztahu občanů a ke smluvním novelizacím, a to bez ohledu na fakt, že po dlouhou dobu bylo irské veřejné mínění jednoznačně ‚proevropské‘.“⁴⁸

3.1 Ústavní zakotvení institutu referenda

Ústava Irské republiky upravuje použití jak fakultativního tak obligatorního referenda. Podle článku 27 může prezident republiky rozhodnout o konzultaci návrhu zákona, který není ústavní a který je takové národní důležitosti, že by o něm měla rozhodnout vůle lidu. Toto rozhodnutí může prezident učinit na základě petice většiny senátorů a nejméně jedné třetiny poslanců a po konzultaci se Státní radou, svým poradním orgánem. Vláda se poté může přiklonit k vypsání referenda nebo k přijetí návrhu zákona po svém rozpuštění a opětovném sestavení, tedy po nových volbách, ke kterým by muselo být přikročeno.⁴⁹ Ve znění tohoto článku je spouštěcím mechanismem senát, který návrh na referendum iniciuje. V Irsku je ovšem pouze výjimečným jevem, aby horní komora parlamentu oponovala vládě. A tak fakultativního referenda nebylo v Irsku od roku 1937 doposud nikdy použito.⁵⁰ Podle čl. 46 Ústavy musí být každý návrh na změnu ústavy přijat parlamentem a poté předložen ke schválení v lidovém referendu. Čl. 47 dále stanovuje, že pro přijetí návrhu musí být odevzdána většina právoplatných hlasů.⁵¹

⁴⁷ BUTTLER, David – RANNEY, Austin (eds.). *Referendums Around the World*. Basingstoke: Macmillan Press, 1994. p. 262.

⁴⁸ FIALA, Petr – PITROVÁ, Markéta (eds.). *Evropská referenda*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. s. 13.

⁴⁹ *Constitution of Ireland*. 29th December 1937 [cit. 2009-04-20]. Dostupné na <www.taoiseach.gov.ie. Elcano Royal Institute of International Strategic Studies>.

⁵⁰ Müller, David. „Irsko“. In FIALA, Petr – PITROVÁ, Markéta (eds.). *Evropská referenda*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. str. 42.

⁵¹ *Constitution of Ireland*. 29th December 1937 [cit. 2009-04-20]. Dostupné na <www.taoiseach.gov.ie. Elcano Royal Institute of International Strategic Studies>.

3.2 Historie užití referenda v Irsku

Referenda, jež v Irsku proběhla od roku 1937, lze rozdělit do čtyř skupin podle předmětu, o kterém se hlasovalo. Referenda zabývající se institucionálním uspořádáním, technickými otázkami, morálními a náboženskými otázkami a referenda s evropskou problematikou.⁵² Referenda z kategorie morálních a náboženských lze zařadit tradičně mezi nejdiskutovanější. Od referenda o Smlouvě z Nice je však možné za hlasování s velkou veřejnou odezvou a debatou označit i ta o otázkách evropské integrace. Díky obligatornosti referenda v případě změny ústavy je v Irsku do značné míry omezena možnost využití referenda v osobní politický prospěch iniciátora, jako je tomu v případě Francie. Tradičně výrazný vliv na výsledek referend má v Irsku kampaň předcházející hlasování, která může vést ke změně většinového názoru společnosti. Tato role je umocněna vznikem Komise pro referendum, kterou od roku 1998 ustanovuje vláda za účelem informování veřejnosti o konání referenda a otázce o problematice s otázkou v referendu spojenou. Komise vznikla jako reakce na rozsudek v případě žaloby Patricii McKenny, euro-poslankyně za Zelené, argumentující, že je neústavní používat peníze daňových poplatníků na propagaci pouze vládních postojů k otázce v referendu. Podle tohoto rozsudku je vláda povinna rozdělit veřejné finance v kampani rovnoměrně mezi oba tábory.

Irská referenda lze označit za nástroj přímé demokracie, který slouží zamýšlenému účelu, konzultaci kroků politické reprezentace se svými voliči. Institut referenda navíc našel v Irsku vhodné podmínky pro své využití kvůli absenci výrazných cleavages ve společnosti, výsledek hlasování lze tak považovat za reprezentující skutečnou většinu veřejnosti. Díky tomu, že nedochází ke zneužívání referend, voliči také většinou, až na případy posledních evropských referend, o kterých se zmíním dále, hlasovali podle tradičních stranických linií, v souladu s postojem strany, které tradičně odevzdávali hlas ve volbách. Výsledky referend zabývajících se evropskou problematikou se tak spíše než na domácí politické scéně projeví na té evropské. Čtyři miliony obyvatel Irska měly často rozhodující vliv na chod celého Evropského společenství.

⁵² Bogdanor, Vernon. „Western Europe“. In BUTTLER, David – RANNEY, Austin (eds.). *Referendums Around the World*. Basingstoke: Macmillan Press, 1994. p. 80.

3.3 Referenda o otázkách evropské integrace

Od přístupového referenda z roku 1972 se v Irsku uskutečnilo dalších šest referend spojených s ratifikací mezinárodních smluv upravujících fungování ES/EU. Díky tomu, že každá takováto ratifikace zasahuje podle rozsudku v případě *Crotty v. An Taoiseach*, kdy Nejvyšší soud stanovil nutnost ústavní novely v případě změny cílů nebo rozsahu integrace podstatným způsobem, do ústavního pořádku Irska, získává veřejné mínění v Irsku na významu.⁵³ Vláda musí při vyjednávání podmínek pro svoji zemi v rámci integrace počítat s budoucím konáním referenda a přihlížet tedy k veřejnému mínění. Několik posledních referend s integrační tematikou vyvolalo šok a překvapení mezi evropskou veřejností. Bylo to způsobeno jejich odlišnými výsledky, než na jaké byla Evropa v případě Irska zvyklá. Mnoho pozorovatelů dění v Irsku tak má tendenci dělit evropská referenda do dvou skupin a rok 2001, kdy se uskutečnilo první referendum o Smlouvě z Nice, považovat za přelom v přístupu Irů k integraci. Když ale zkoumáme jednotlivé případy referend, lze dojít k závěru, že výsledek hlasování o Smlouvě Nice nebyl přelomovým, ale spíše vyústěním postupného procesu, během něhož se nesnížila podpora Irů evropské integraci, nýbrž se změnil přístup jednotlivých aktérů kampaní před referendy. A, jak jsem již zmínila, právě kampaně mají v Irsku velký vliv na formování voličského postoje.

3.3.1 Referendum o přistoupení Irska k ES

Institut referenda je spojen s irským členstvím v Evropském společenství od samého počátku. Rozhodnutí o vstupu do ES bylo racionální volbou vlády. Irsko se chtělo osamostatnit z tradiční ekonomické závislosti na Velké Británii a v ES, do kterého se mohlo právě díky současnému vstupu sousední velmoci zapojit, našlo prostředek pro pomoc s budováním nezávislé ekonomiky. Vzhledem k tomu, že pravomoci Společenství vytvářet zákony pro jednotlivé členy a nadřazenost Evropského soudního dvora irskému Nejvyššímu soudu by narušily soulad s irskou ústavou, bylo potřeba ústavní modifikace. Předmětem referenda tak nebyl návrh na vstup do Společenství, ale dodatek Ústavy stanovující možnost státu stát se členem společenství a soulad Ústavy s akty ES zasahujícími do vnitrostátních pravomocí.⁵⁴ Přesto se ale

⁵³ *Crotty v. An Taoiseach [1986] IEHC 3*. 24th December, 1986 [cit. 2009-04-14]. Dostupné na British and Irish Legal Information Institute: <<http://www.bailii.org/ie/cases/IEHC/1986/3.html>>.

⁵⁴ Čl. 29.4.3 a 29.4.10 Irské ústavy. *Constitution of Ireland*. 29th December 1937 [cit. 2009-04-20]. Dostupné na <www.taoiseach.gov.ie. Elcano Royal Institute of International Strategic Studies>.

v tomto evropském referendu, stejně jako v každém dalším takovém konaném, rozhodovalo právě o přístupu, popřípadě o ratifikaci smlouvy. Shoda v otázce připojení panovala takřka v celé společnosti, jak mezi veřejností, tak politickými stranami, které se stávají od tohoto referenda až do přelomového roku 2001 hlavními aktéry v kampaních před referendy. V kampani předcházející referendu o vstupu do ES se navíc projevil další irský fenomén, kdy se spojily dvě nejsilnější strany stojící proti sobě v koaličním a opozičním táboře. Tento konsensus, který by byl například ve francouzských kampaních takřka nemyslitelným, má v Irsku poměrně častý výskyt. V roce 1973 našla shodu vládní Fianna Fáil a opoziční Fine Gael v podpoře vstupu Irska do integrace. Proti se vyslovila Labour Party a menší politické strany (Green Party, Workers' Party, Sinn Féin). Kromě politických stran se do kampaně zapojily také svazy zaměstnavatelů, podnikatelé a farmářské zájmové skupiny na straně Ano tábora a odbory v táboře s Labour Party. Zatímco pro-integrační tábor argumentoval potřebou již zmíněné ekonomické nezávislosti na Velké Británii a nárůstu investic z ES, Labour Party tradičně provázaná s odbory poukazovala na hrozbu v podobě úpadku tradičních průmyslových odvětví, národní suverenity a poprvé se do popředí také dostává irská neutralita, jejíž možný zánik se později ukáže jako jeden z častých argumentů odpůrců prohlubování integrace.

10. června 1972 rozhodla veřejnost silnou většinou 83 % při volební účasti téměř 71 % pro přijetí dodatku Ústavy a tím pro vstup do ES.⁵⁵ Lidé hlasovali většinou pro návrh dodatku v referendu, neboť byli přesvědčeni o přínosu členství v ES pro zemi a tedy i pro svoji vlastní budoucnost. Ostatně o přidružení se do integrované Evropy jakožto o jediné možnosti pro oživení ekonomiky byli vládou přesvědčováni již od 60. let. Tento výsledek by mohl ukazovat na počátek vzniku tradičně silného pro-integračního postoje mezi Iry. Pro úplné porozumění voličskému chování je potřeba ale připomenout také průzkum veřejného mínění uskutečněný jen pět měsíců před ohlášeným datem referenda, ve kterém se pouhých 47 % dotázaných vyjádřilo pro souhlas se vstupem Irska do Evropského společenství.⁵⁶ Vláda ovšem vhodně zareagovala na toto varování, kdy se zároveň velká většina dotazovaných domnívala, že

⁵⁵ *Referendum Results 1937 – 2008* [cit. 2009-04-16]. Dostupné na Department of the Environment, Heritage and Local Government: <http://www.environment.ie/en/LocalGovernment/Voting/Referenda/PublicationsDocuments/FileDownload,1894,en.pdf>.

⁵⁶ *This Week*, 25 June and 2 July 1971.

nejsou dostatečně vládou informováni o členství a tím co s sebou přináší. Díky dalším investicím do své kampaně a vydáním Bílé knihy o zapojení Irska do integrace a informačního rádce distribuovaného do domácností dokázala přesvědčit všechny ty další voliče, kteří se rozhodli přidat v hlasování ve prospěch irského zapojení do integračního procesu. Již během prvního referenda o integračních otázkách se tak projevila důležitost, jaké se v Irsku dostává kampani před hlasováním. Ta, spolu s voličskou solidaritou s postoji stran, které tradičně volí, a které se dokážou spojit v jeden tábor napříč rozdělením mezi opozicí a koalicí, vedla k výsledku referenda, jenž umožnil Irsku využít evropských fondů a investic pro významný ekonomický rozvoj země v následujících desetiletích, stejně tak jako inicioval rozvoj sociální oblasti státu, kdy byly urychleny kroky vlády v oblasti přijímání důležitých sociálních zákonů jakožto reakce na členství v ES.⁵⁷ Na celoevropské úrovni měl výsledek referenda především primární efekt v podobě přístupu nového členského státu ve vlně rozšíření roku 1973.

3.3.2 Referendum o Jednotném evropském aktu

Referendum o Jednotném evropském aktu (JEA) muselo být uskutečněno kvůli rozsudku Nejvyššího soudu ve výše zmíněném případě Crotty v. An Taoiseach. Ratifikace JEA měla proběhnout původně parlamentní cestou, což by vyhovovalo vládě, neboť jí a jejím rozhodnutím se dostává v parlamentu tradičně většinové podpory. Proti tomuto způsobu schválení se ale postavil ekonom Raymond Crotty, dlouholetý odpůrce irského členství v ES, se žalobou u Nejvyššího soudu. Podle Crottyho přesáhl Jednotný evropský akt rámec ústavní autorizace z roku 1973 a proto požadoval nové výslovné ústavní zmocnění pro změnu primárního práva, kterou ratifikace evropských smluv je. Nejvyšší soud se ve svém rozsudku z roku 1986 přiklonil částečně k této interpretaci. Stanovil, že ústavní novela musí být přijata v případě, kdy dojde ke změně cílů nebo rozsahu evropské integrace podstatným způsobem. JEA tuto podmínku splňoval tím, že jeho ratifikací byla nově zavedena politická spolupráce členských států.⁵⁸ Tento rozsudek znamenal vytvoření precedentu, podle kterého každá budoucí ratifikace smluv ES bude vyžadovat změnu ústavy a tedy i referendum.

⁵⁷ MURPHY, G – PUIRSÉIL, N. 'Is it a New Allowance?' Irish Entry to the EEC and Popular Opinion. *Irish Political Studies*, December 2008, vol. 23, no. 4, p. 533–553.

⁵⁸ ŠLOSARČÍK, Ivo. *Politický systém Irska*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2007. str. 199.

Rozsudek vedl také k povzbuzení činnosti odpůrců evropské integrace. Přípravované referendum o schválení desátého dodatku Ústavy umožňující ratifikaci Jednotného evropského aktu začalo být prezentováno jako hlasování o pokračování členství Irska ve Společenství. Podobně jako v referendu o přistoupení i během této kampaně se názorově shodly Fine Gael a Fianna Fáil, tentokrát zastupující vládní opozici. Utvořily tak spolu s nově vzniklou stranou Progressive Democrats, farmářskými svazy a svazy zaměstnavatelů tábor obhajující přijetí nové smlouvy. Tomuto táboru do značné míry pomáhalo postavení Irska v rámci ES jakožto největšího příjemce financí z evropských fondů. Proti nim se opět postavily menší politické strany a odbory. Labour Party, v té době vnitřně rozštěpená mezi pravým a levým křídlem strany, nezaujala oficiálně žádný postoj. Tento přístup v Labour Party, ač v té době vládní strany, mohl vést jen k dalšímu zhoršení pozice strany v očích voličů. Ve volbách uskutečněných ve stejném roce jako referendum zaznamenává tříprocentní propad ve voličských preferencích a své místo v nově sestavované vládě již neobhájí.⁵⁹ V této kampani vznikl také fenomén zájmových skupin usilujících o omezení vlivu ES na irskou společnost. Mezi těmito skupinami převládaly konzervativní obavy často spojené s katolickou tradicí Irska a znovu také skupiny považující prohloubení integrace za ohrožení neutrality. Hlasy zájmových uskupení získávají v dalších referendech s evropskou tematikou na síle, až se stanou jedněmi z těch, které v kampaních ovlivňují výrazným způsobem veřejné mínění.

Na výsledek referenda z 26. května 1987 měly ale stále hlavní vliv politické strany, přičemž ty nejsilnější podporovaly Ano. Jeho přesvědčivé vítězství (téměř 70 %) a také opětovně projevená voličská loajalita stranám připomínaly referendum z roku 1972, avšak při bližším srovnání nelze nezaznamenat třinácti procentní pokles podpory integraci a především výrazně nižší volební účast.⁶⁰ Pokles počtu voličů hlasujících pro přijetí dodatku Ústavy by se dal označit za snížení míry optimismu v postoji obyvatel k členství Irska v ES. Po studiu průběhu dalších irských evropských referend se ale domnívám, že hlavní příčinu lze hledat v neschopnosti pro-integračního tábora přesvědčit a naopak ve vzrůstající síle tábora druhého se zapojením zájmových skupin. Příčinu do té doby rekordně nízkého procenta (44 %) volební účasti lze spatřit

⁵⁹ *Výsledky parlamentních voleb v Irsku* [cit. 2009-04-16]. Dostupné na ElectionsIreland.org: <<http://electionsireland.org/results/general/general.cfm>>.

⁶⁰ *Referendum Results 1937 – 2008* [cit. 2009-04-16]. Dostupné na Department of the Environment, Heritage and Local Government: <<http://www.environ.ie/en/LocalGovernment/Voting/Referenda/PublicationsDocuments/FileDownload,1894,en.pdf>>.

v nedostatečné informovanosti obyvatel o problematice a její důležitosti pro budoucnost státu a celého Společenství.⁶¹ Přes kladný výsledek referenda a možnost ratifikace Jednotného evropského aktu tak došlo ke vzniku napětí mezi hlavními obhájci Ano, Fine Gael a Fianna Fáil, které se vzájemně obviňovaly ze špatného vedení kampaně, jež nedokázala přitáhnout více voličů do volebních místností.⁶² Na celoevropské úrovni neměl výsledek tohoto referenda výraznější politické následky.

3.3.3 Referendum o Smlouvě o Evropské unii

Průběh referenda o Smlouvě o EU byl výrazně ovlivněn tématem potratů, které v té době získalo na intenzitě díky soudnímu případu Attorney General v. X. Jeho načasování se shodlo s debatou o Maastrichtské smlouvě a lidé si tak obě problematiky spojili. Hlavním předmětem debaty se stal článek 40.3.3 Irské ústavy, který zaručuje právo na život nenarozenému dítěti a tím vylučuje právo matky rozhodnout se pro umělé přerušování těhotenství.⁶³ Se záměrem zaručit platnost tohoto článku ústavy i po přijetí Maastrichtské smlouvy a případných budoucích smluv a vyhnout se tak kampaním proti-potratových skupin, prosadila irská reprezentace při vyjednávání znění Smlouvy o EU přičlenění protokolu o článku 40.3.3 Ústavy Irska ke Smlouvě. Ten zaručuje, že: „Žádná ustanovení Smluv nebo Smlouvy o založení Evropského společenství pro atomovou energii nebo smluv a aktů tyto smlouvy pozměňujících nebo doplňujících se nevztahují na použití článku 40.3.3 Ústavy Irska v Irsku.“⁶⁴ Ve stejné době ale rozhodl Nejvyšší soud ve výše zmíněném případě čtrnáctileté znásilněné dívky o právu irských žen na potrat v případě ohrožení života matky, přičemž za takovéto riziko lze považovat i možnost spáchání sebevraždy.⁶⁵ Tento rozsudek vnesl pochyby o vyznění protokolu a konzervativní katolická veřejnost si začala klást otázku, zda přijetím Smlouvy o EU nedojde k otevření cesty pro legalizaci potratů tím, že při

⁶¹ *Referendum Results 1937 – 2008* [cit. 2009-04-16]. Dostupné na Department of the Environment, Heritage and Local Government: <<http://www.environ.ie/en/LocalGovernment/Voting/Referenda/PublicationsDocuments/FileDownload,1894,en.pdf>>.

⁶² Müller, David. „Irsko“. In FIALA, Petr – PITROVÁ, Markéta (eds.). *Evropská referenda*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. s. 47.

⁶³ *Constitution of Ireland*. 29th December 1937 [cit. 2009-04-20]. Dostupné na <[www.taoiseach.gov.ie](http://www.taoiseach.gov.ie/Elcano/Royal%20Institute%20of%20International%20Strategic%20Studies)>.

⁶⁴ Protokol 17 dle *Konsolidované znění smlouvy o Evropské unii* [online]. 9. 5. 2008 [cit. 2009-03-30]. Dostupné na www.eur-lex.europa.eu.

⁶⁵ *A.G. v. X [1992] IESC 1; [1992] 1 IR 1*. 5th March 1992 [cit. 2009-04-17]. Dostupné na British and Irish Legal Information Institute: <<http://www.bailii.org/cgi-bin/markup.cgi?doc=/ie/cases/IESC/1992/1.html&query=case+and+x+and+1992&method=boolean>>.

zvýšení pravomocí nově vzniklé Unie dojde k omezení některých irských právních institutů, týkajících se zákazu umělého přerušeni těhotenství. Na straně druhé se ozývaly hlasy těch, kteří tvrdili, že přidáním Protokolu 17 do Smlouvy o EU se irské ženy stanou jakýmsi druhořadými občany Unie, kterým jsou odepřena jinde platná práva a to včetně práva na volný pohyb osob v rámci Unie, neboť v Irsku bylo také zakázané vycestovat za účelem umělého přerušeni těhotenství v zahraničí. Přes požadavky množství organizací a jednotlivců na uskutečnění referenda o potratech, se vláda rozhodla nejprve vypsat referendum o ústavním dodatku umožňujícím ratifikaci Maastrichtské smlouvy. Ve snaze naklonit si na svou stranu rozbourané veřejné mínění, vydala vládní Bílou knihu, která měla přesvědčit občany, že Smlouva není o zavádění potratů, ale umožňuje setrvání v EU, které přináší Irsku významné politické, sociální a ekonomické zisky. Pro lepší informovanost nechala vláda, podobně jako v případě předchozího referenda o JEA distribuovat „Krátkého rádce o Maastrichtské smlouvě“ do domácností.

Na stranu vládní koalice tvořené Fianna Fáil a Progressive Democrats se po prvotním nesouhlasu s ratifikací způsobeným nedostatečnými konzultacemi vlády s opozicí během vyjednávání o smlouvě připojila také Fine Gael. Ta sice souhlasila, že členství Irska v Evropské unii je nezbytné, avšak dále kritizovala vládu za to, že nezabránila spojování potratové problematiky se Smlouvou a také za její slib voličům, že po ratifikaci Maastrichtu získá Irsko další 8 miliard euro z evropských fondů, ač v té době neexistovala žádná garance takového navýšení dotací.⁶⁶ Poprvé v historii evropských referend vyjádřila také Labour Party podporu smlouvě. Proti se tak postavily jen zbývající menší politické strany zastoupené v parlamentu. Ze zájmových skupin se do kampaně tradičně zapojila sdružení podnikatelů a farmářů, odbory (ty změnilo postoj na pro-integrační) a pak především volná koaliční sdružení. Na straně odpůrců Smlouvy to byla Platform for Employment, Democracy, and Neutrality sdružující environmentální, mírová a anti-jaderná hnutí a Christian organizations jejímž zakladatelem se stal Raymond Crotty. K nim se dále připojila již zmíněná sdružení proti potratům a naopak odpůrci přičlenění Protokolu 17 do Maastrichtské smlouvy. K táboru podporujícího přijetí smlouvy se přidal Irish Council for European Movement. Do kampaně o Maastrichtské smlouvě se tedy široce zapojila občanská společnost.

⁶⁶ Winjberg, Christa van. „Ireland and the Ratification of the Maastricht Treaty“. LAURSEN, Finn – VANHOONACKER, Sophie (eds.). *The ratification of the Maastricht Treaty: issues, debates, and future implications*. 1st printing. Dordrecht: Nijhoff, 1994. p. 186.

Jednotlivé skupiny se dokázaly sdružit v zastřešujících organizacích a tím dosáhnout většího vlivu na obyvatele. V roce 1992 je tak patrná postupná změna aktérů kampaně, kromě těch tradičních, politických stran, jsou to v rostoucí míře zájmové skupiny, které hrají čím dál podstatnější roli při formulování názoru voličů. Konec kampaně byl poznamenán výsledkem dánského referenda o Smlouvě o EU, kdy Dánové zamítli její ratifikaci. Zástupci dánské proti-maastrichtské opozice přijeli do Irsku podpořit hlasování proti, čímž zintenzívněli kampaň, neboť tu tak museli posílit i zastánci přijetí smlouvy. Na Irsko se také jako na další stát pořádající referendum upřela pozornost celého Společenství čekajícího na výsledek, který by mohl definitivně pozastavit ratifikaci Maastrichtské smlouvy. Všechny čtyři největší politické strany vydaly v reakci na zesílení odmítavé kampaně po dánském Ne společné prohlášení o důležitosti vyjádření podpory obyvatel Smlouvě.⁶⁷ Strany se rozhodly k této manifestaci jednotného postoje, protože ten mohl, právě díky zvýšené pozornosti věnované irskému rozhodnutí v zahraničí, vylepšit vyjednávací pozici Irsku v Evropě.⁶⁸

Obava pro-integračního tábora o zvrácení výsledku referenda v neprospěch přijetí jedenáctého ústavního článku umožňujícího ratifikaci Smlouvy díky dánskému odmítnutí se ukázala jako zbytečná. 18. června 1992 odsouhlasila irská veřejnost změnu Ústavy a to 69 % hlasů při volební účasti 57 %.⁶⁹ Přes posílení argumentů odpůrců integrace o nové téma v podobě potratů a znovu vyzvednutí problematiky neutrality a suverenity Irsku, měly větší váhu ekonomické argumenty prezentované především vládou. Ta dokázala také úspěšně informovat veřejnost o tom, co Smlouva o EU zavádí, nejčastěji uváděným argumentem těch, kteří se nezúčastnili referenda, byla nerozhodnost, nikoli nedostatek informací, který sehraje v následujících evropských referendech významnou roli. Ne výsledek referenda, ale především témata kampaně před hlasováním měla vliv na irskou společnost. Problematickou se stala především neochota vlády vyslyšet názory ve společnosti a zabývat se dále problematikou potratů před referendem. Tím se debata o přijetí smlouvy zakládající EU přeměnila na vliv

⁶⁷ *Parliamentary Debates*. [cit. 2009-04-18]. Dostupné na: <<http://historical-debates.oireachtas.ie/D/0420/D.0420.199206090003.html>>.

⁶⁸ Winjberg, Christa van. „Ireland and the Ratification of the Maastricht Treaty“. LAURSEN, Finn – VANHOONACKER, Sophie (eds.). *The ratification of the Maastricht Treaty: issues, debates, and future implications*. 1st printing. Dordrecht: Nijhoff, 1994. p. 187.

⁶⁹ *Referendum Results 1937 – 2008* [cit. 2009-04-16]. Dostupné na Department of the Environment, Heritage and Local Government: <<http://www.environ.ie/en/LocalGovernment/Voting/Referenda/PublicationsDocuments/FileDownload,1894,en.pdf>>.

Společenství na irské vnitrostátní záležitosti. Téma potratů tak po určitou dobu dominovalo veřejné diskusi namísto zhodnocení pro a proti vstoupení Irska do nově prohloubené integrace. Ti, co hlasovali v referendu proti, tak často učinili z obav vlivu EU na konzervativní společnost, ve které žili. Na evropské úrovni byl výsledek referenda přijat s nadšením. Smlouva o Evropské unii byla „zachráněna“, Dánsko zůstalo ve svém odmítavém postoji osamoceno. Státníci z jednotlivých členských států stejně jako představitelé Společenství se vyjadřovali o irském referendu jako o „nejšťastnějším dnu svého předsednictví“⁷⁰ Referendum o Maastrichtské smlouvě tak bylo prvním z irských referenda majících významný vliv na chod Společenství/Unie.

3.3.4 Referendum o Amsterdamské smlouvě

Referendum z 22. května 1998 bylo od předešlých evropských referend odlišné. Na základě rozsudku v dříve zmíněném případě McKenna v. An Taoiseach, byla pro referendum o Amsterdamské a Belfastské smlouvě, které se konalo ve stejný den, zákonem zřízena Komise pro referendum. Před těmito a každými dalšími referendy zřizuje Komisi ministr pro životní prostředí a místní správu. Členy Komise jsou politicky nezávislé osoby v čele s bývalým nebo současným předsedou Nejvyššího soudu či Vrchního soudu.⁷¹ Od svého prvního zřízení až do roku 2001, kdy se její úloha pozměnila, měla Komise za úkol připravovat a publikovat prohlášení týkající se předmětu referenda a vysvětlovat a propagovat argumenty pro a proti návrhu. Tento svůj úkol zajišťovala vyžádáním argumentů od odpůrců i zastánců návrhu, které pak vedle sebe publikovala v letácích, novinách, televizním a rádiovém vysílání. Druhým soudním rozhodnutím, které ovlivnilo kampaň v referendu, bylo to v případě Coughlan v. Broadcasting Complaints Commission, které přinutilo veřejnoprávní televizní a rádiovou společnost Radio Telefis Éireann přeformulovat svá kritéria pro rozdělení vysílacího času mezi strany zastávající rozdílné postoje v kampani před referendem tak, aby byly obě strany zastoupeny rovnoměrně.⁷²

Pozice hlavních politických stran se nelišily od těch zaujatých v předchozí kampani v roce 1992. Koaliční Fianna Fáil, Progressive Democrats, opoziční Fine Gael,

⁷⁰ Jacques Delors. *Irish Times*, 20 June 1992.

⁷¹ Členy Komise by podle Referendum Act 1998 by měli být Tajemníci dolní a horní komory irského parlamentu, Ombudsman a Kontrolor a generální auditor.

⁷² *Coughlan v. Broadcasting Complaints Commission [2000] IESC 44*. 26th January 2000 [cit. 2009-04-18]. Dostupné na British and Irish Legal Information Institute: <[http://www.liamog.com/PDF%20Downloads/Coughlan%20v.%20Broadcasting%20Complaints%20Commission%20%5B2000%5D%20IESC%2044%20\(26th%20January,%202000\).pdf](http://www.liamog.com/PDF%20Downloads/Coughlan%20v.%20Broadcasting%20Complaints%20Commission%20%5B2000%5D%20IESC%2044%20(26th%20January,%202000).pdf)>.

Labour Party a Democratic Left opět vydaly společné prohlášení vyzývající voliče pro přijetí smlouvy. Pro-integrační tábor stavěl své argumenty na nutnosti ratifikace Amsterdamské smlouvy jakožto podmínky pro zachování prosperity a stability, kterou doposud EU zajišťovala a také na tom, že prohloubení integrace, které s sebou Smlouva přináší, nikterak neohrožuje irskou suverenitu a neutralitu.⁷³ Snažily se tak vyvrátit obvyklé argumentace odpůrců evropských smluv. Ti si ale v zastoupení menších opozičních stran a proti-integračních skupin jako National Platform nebo Peace and Neutrality Alliance přesto vystavili svoji rétoriku na odmítání společné obranné politiky, jejíž rozsah Amsterdamská smlouva rozšiřovala včleněním Petersbergských úkolů do Smlouvy o EU a na přesouvání rozhodovacích mechanismů v čím dál, tím větší míře na instituce Unie namísto těch národních.

Výsledek referenda byl necelých 62 % hlasů ve prospěch přijetí dodatku Ústavy, přičemž do volebních místností se dostavilo 56 % občanů s volebním právem.⁷⁴ Vliv na do té doby nejslabší poměr kladných hlasů v referendu a také na relativně nízkou volební účast měla paradoxně Komise pro referendum. Ta ve své roli neobstála, neboť nedokázala poskytnout občanům dostatečné množství informací a vzbudit větší zájem o hlasování. Poslední výzkumy veřejného mínění před referendem ukázaly, že většina dotazovaných se domnívala, že měla nedostatečné informace pro zaujetí stanoviska v otázce v referendu položené.⁷⁵ To byl i hlavní důvod rozhodnutí těch voličů, kteří v referendu vyslovili nesouhlas s návrhem.⁷⁶ Tato neznalost vedla k příklonu lidu k interpretaci proti-integračních skupin, která kladla důraz na Smlouvu jako na hrozbu pro národní suverenitu a neutralitu. A tak zatímco Referendum Act 1998 a rozhodnutí Vrchního soudu v případě Coughlan v. Broadcasting Complaints Commission měly vést ke zvýšení možnosti voličů uskutečnit informované rozhodnutí, povědomí obyvatel o problematice bylo nejnižší za historii uplynulých evropských referend. Efektem referenda o Amsterdamské smlouvě nebyl vnitropolitický otřes, neboť voliči opět projevíli do značné míry stranickou loajalitu při hlasování, avšak již za dva roky se mělo ukázat, že chybou vládních politiků se stala jejich neochota poslouchat názory

⁷³ "Five of the main party leaders call for yes vote". *Irish Times*, 15 May 1998.

⁷⁴ *Referendum Results 1937 – 2008* [cit. 2009-04-16]. Dostupné na Department of the Environment, Heritage and Local Government: <<http://www.envron.ie/en/LocalGovernment/Voting/Referenda/PublicationsDocuments/FileDownload,1894,en.pdf>>.

⁷⁵ Irish Opinion Poll Archive. [cit. 2009-04-18]. Dostupné na: <http://www.tcd.ie/Political_Science/IOPA/index.php?page=process_search>.

⁷⁶ RTE/Prime Time Exit Poll, 22 May 1998.

obyvatel hlasujících proti Smlouvě a nepodniknutí kroků, kterými by si je naklonili na svoji stranu.

3.3.5 První referendum o Smlouvě z Nice

Několik událostí signalizujících měnící se vztah Irska k evropské integraci předcházelo referendu o Smlouvě z Nice. Za prvé to byl ekonomický vzestup Irska během celých 90. let, kdy na jejich konci dosáhl irský hrubý domácí produkt na hlavu 102 % unijního průměru, čímž tento stát přestoupil z kategorie příjemců evropských dotací do jejich přispěvovatelů.⁷⁷ Tato skutečnost přispěla k rozvoji euroskepticismu mezi irskými politiky, neboť Irsko vždy, spíše než se snahou přispět do diskuze o budoucí vizi sjednocené Evropy, kladlo důraz na své národní zájmy a získávání finančních výhod z členství v Unii.⁷⁸ Důkazem toho může být „Boston versus Berlin“ debata započatá Mary Harney, vicepremiérkou a ministryní průmyslu, obchodu a zaměstnanosti, která se vyjádřila kriticky o vztahu Irska k EU, když prohlásila, že přes přínosy Unie zemi a geografické propojenosti Irska se zbytkem Evropy, je duševně Irsko mnohem blíže Spojeným státům a jejich ekonomickému modelu založenému na podnikání a podpoře individuálního úsilí s minimálními zásahy státu. Klíčová ekonomická rozhodnutí je podle ní nutné řešit na národní úrovni a nikoli na té evropské ovlivněné ekonomickým modelem založeným na danění a regulacích.⁷⁹ Do této debaty politizující otázku EU jako nikdy před tím se ozvala kritika irské státního rozpočtu pro rok 2001 Evropskou komisí, kdy Pedro Solbes, komisař pro finanční záležitosti, doporučil irskému ministru financí přepsat tento rozpočet s důrazem na odčerpání peněz z ekonomiky. Reakcí na intervenci ze strany EU byl odpor jak irské vlády, tak veřejnosti, která se vyjádřila ve prospěch rozpočtu. Souhrnně by se tak evropská atmosféra v Irsku před referendem z Nice dala označit za vše, jen ne příznivou.

Příklon politiků i veřejnosti k více euroskeptickému myšlení, než tomu bylo do té doby v Irsku zvykem, přesto nebyl hlavním faktorem, který rozhodl o výsledku referenda o Smlouvě z Nice. Tím se stal znovu způsob, jakým byla před lidovým hlasováním vedena kampaň. V referendu především vyvrcholil trend změny vlivu

⁷⁷ GILLAND, K. Irish Euroscepticism. *European Studies*, 2004, vol. 20, p. 171–191.

⁷⁸ Holmes, Michael. „Irish approaches to european Integration“. In HOLMES, Michael (eds.). *Ireland and the European Union: Nice, enlargement and the future of Europe*. 1st printing. Manchester: Manchester University Press, 2005. p. 4.

⁷⁹ HARNEY, M. Remarks by Tanaiste. Mary Harney, at a Meeting of the American Bar Association in the Law Society of Ireland. Blackhall Place. Friday 21 July 2000, Dublin.

aktérů kampaně ve prospěch zájmových skupin a dalších nestranických organizací. Síla těchto aktérů se ukázala především v táboře zastávajícím Ne Smlouvě. V něm se ze stranických formací angažovaly Zelení, Sinn Féin, a Workers' Party. Jeho zbytek tvořila neformální koalice mnoha zájmových skupin majících různé důvody pro nesouhlas se Smlouvou. Nejvýraznějšími kritiky vládní kampaně se stala opět National Platform a Peace and Neutrality Alliance. Tento tábor postavil svou kampaň znovu na podněcování obav mezi veřejností. Kampaň reagovala na změnu v rozdělení hlasů v Radě EU a v Evropském parlamentu respektující skutečnou velikost členských států, čímž měla být omezena nadreprezentace států malých. Odpůrci tohoto kroku tvrdili, že pozice Irska v EU bude oslabena na úkor větších členů. Ne tábor spojil také Smlouvu z Nice s militarizací Irska, která by podle něj po její ratifikaci nastala. Zapojení členských států do evropských vojenských jednotek přitom ale nevyplývalo ani tak ze znění Smlouvy z Nice, jako spíše ze zajištění Petersberských úkolů, které do primárního práva EU začlenila již Amsterodamská smlouva. S nimi byl spojen i vznik evropských Sil rychlé reakce, k němuž se zavázaly členské státy již na summitu v Nice v roce 2000. Interpretace těch, kteří argumentovali proti Smlouvě, ale byla taková, že vznik Sil rychlé reakce je přímým důsledkem přijetí Smlouvy z Nice, která tak buď zničí irskou neutralitu, nebo zařadí Irsko mezi „druhořadé“ členy v případě jeho odmítnutí účasti na tomto evropském projektu. Zatímco tento tábor intenzivně propagoval své názory před veřejností a prokázal vysokou míru kooperace mezi, do značné míry odlišnými uskupeními v něm zastoupenými, podporovatelé přijetí smlouvy v čele s vládou učinili několik zásadních chyb. Tou největší byla přednost, kterou vláda a politické strany daly blížícím se parlamentním volbám. Preference vlády a stran se odrazily jak ve vyhlášení rekordně blízkého data pro konání referenda s cílem co nejdříve začít s předvolební kampaní, tak na množství peněz, které byly na podpůrnou kampaň Smlouvě jednotlivé strany ochotny vyčlenit. Na důležitost, jakou vláda kladla na referendum o Nice, ukazuje také fakt, že na stejný den byla oznámena také referenda o zákazu trestu smrti a o přistoupení Irska k Smlouvě o Mezinárodním trestním soudu, což rozptylovalo voličskou pozornost mezi více rozhodování namísto jejího věnování pouze problematice spojené se Smlouvou. Kromě financí postrádala pro-smluvní kampaň také intenzitu a nápad, které naopak nechyběly kampani opozičního tábora. Tábor vedený vládou se navíc nedokázal vymezit k argumentům druhé skupiny. Zatímco ta stavěla na výše zmíněném apelu lidu udržet neutralitu a silné zastoupení Irska v institucích Unie, pro-integrační kampaň se nejčastěji vyjadřovala k tématu

rozšíření EU a jeho důležitosti pro budoucnost Unie, jež bylo navíc schvalováno i odpůrci smlouvy z Nice, kteří jen tvrdili, že jeho uskutečnění je možné i podle Smluv stávajících. Během referenda také znovu selhala Komise pro referendum, když nedokázala voličům vysvětlit, co pro laika těžko srozumitelná Smlouva přináší.

Výsledek prvního referenda ze 7. června 2001 tak byl prohrou. Prohrou pro irskou vládu i pro Brusel. Referenda se zúčastnil historicky nejnižší počet voličů rozhodujících o otázkách evropské integrace. Oproti hlasování o Amsterdamské smlouvě klesl počet voličů o 21 % na necelých 35 %. Z nich se téměř 54 % vyslovilo proti přijetí ústavního dodatku umožňujícího ratifikaci Smlouvy.⁸⁰ Zůstaneme-li u srovnání referenda o Nice s jeho předchůdcem z roku 1998, lze zjistit, že podporovatelé Smlouvy dokázali přesvědčit pouze jednu třetinu těch, kteří se přiklonili k jejich názoru na Amsterdamskou smlouvu.⁸¹ Byla to nízká volební účast, díky které nastal rozdíl mezi hlasy pro a proti 70 000 hlasů, která zapříčinila zamítnutí návrhu v referendu.⁸² Výsledek referenda lze označit za přímý následek neschopnosti vlády, jí zřizované Komise a dalších, kteří souhlasili se zněním Smlouvy, voliče informovat. V průzkumech veřejného mínění po referendu odpovědělo nejvíce těch, kteří se zdrželi hlasování, že tomu tak učinili kvůli nedostatku informací. Tento fakt se spojil se schopností přilákat nerozhodné voliče na svoji stranu kampaní odpůrců Smlouvy, která se nesla pod heslem "If you don't know, vote no." [„Jestliže nevíte, volte Ne.“].⁸³

Reakce Evropy byla dvojitá. Irsko se svými čtyřmi miliony obyvatel není Francie, zakládající člen evropské integrace se šedesáti pěti milionovou populací. A tak po prvotním šoku a vyjádření zklamání nad výsledkem referenda zaujali zástupci EU a jednotlivých členských států jasné stanovisko o nutnosti uskutečnění změn přinášených Smlouvou z Nice a dali tak najevo, že odmítavý postoj Irů je vnitřní záležitostí země a na této úrovni musí být také problém vyřešen. Při své návštěvě Irska uskutečněné již čtrnáct dní po referendu, zdůraznil předseda Evropské komise, Romano

⁸⁰ *Referendum Results 1937 – 2008* [cit. 2009-04-16]. Dostupné na Department of the Environment, Heritage and Local Government: <<http://www.environ.ie/en/LocalGovernment/Voting/Referenda/PublicationsDocuments/FileDownload,1894,en.pdf>>.

⁸¹ SINNOT, R. *Attitudes and Behaviour of the Irish Electorate in the Referendum on the Treaty of Nice*. Dublin: European Commission Representation in Ireland, 2001.

⁸² *Referendum Results 1937 – 2008* [cit. 2009-04-16]. Dostupné na Department of the Environment, Heritage and Local Government: <<http://www.environ.ie/en/LocalGovernment/Voting/Referenda/PublicationsDocuments/FileDownload,1894,en.pdf>>.

⁸³ CASTLE, S. Ireland names the date for 'moment of truth' Nice vote. *The Independent*, 20 September 2002.

Prodi, že Irsko by mělo být vděčné za to, čeho po politické a kulturní stránce dosáhlo díky svému členství v evropských společenstvích. Ratifikace Smlouvy z Nice by tak pro něj měla být morální povinností, neboť proces rozšiřování integrace o nové členy umožněný touto Smlouvou je něčím, co západní státy dluží svým bratrům a sestrám z bývalého východního bloku.⁸⁴ Situaci shrnula na svém zasedání 11. a 12. června Rada pro všeobecné záležitosti a vnější vztahy: „Ministers noted that the Irish Government is deeply committed to the European Union and to the ratification of the Treaty of Nice. The Fourteen expressed their readiness to contribute in every possible way to help the Irish Government find a way forward, taking into account the concerns reflected by this result, without reopening the text of the Nice Treaty.”⁸⁵ Nakonec přistoupila irská vláda na navrhované „dánské řešení“, když se rozhodla uskutečnit ještě jedno referendum o Smlouvě. Avšak „dánským řešením“ se tento postup dal nazývat pouze částečně, protože na rozdíl od Dánska, které po odmítnutí Smlouvy o EU bylo přizváno k jednacímu stolu a byly mu uděleny výjimky z plnění textu Smlouvy, znění Smlouvy z Nice nebylo s Irskem znovu konzultováno. Kromě vzniku otázky o budoucnosti integrace, bylo dalším, neméně podstatným důsledkem irského hlasování otevření debaty na téma vzdálenosti politiky EU od občanů. Günter Verheugen, komisař pro rozšíření, se o irském odmítavém postoji vyjádřil jako o signálu, značícím nutnost většího zapojení lidu do formování budoucnosti rozšířené Evropské unie.⁸⁶ V Bílé knize o vládnutí se Komise vyjadřuje, že si je vědoma problému nedostatku legitimacy evropských institucí a navrhuje jednotlivé kroky pro řešení problému.⁸⁷ S ohledem na další referenda v Irsku si lze ovšem položit otázku, do jaké míry byla tato řešení skutečně realizována.

Na irské národní úrovni se dostala do obtížné pozice především vláda, která musela vysvětlovat, jak mohla referendum prohrát, když ji podporovaly hlavní opoziční strany, nejdůležitější podnikatelské svazy, odbory, církve a všechna hlavní média. Díky referendu také utrpěla vládní soudržnost, kdy jeden z ministrů přiznal, že volil proti

⁸⁴ PRODI, R. „Our common future“. University College, Ireland, Cork (speech 01/305), 22 June 2001.

⁸⁵ [Ministři sdělili, že irská vláda je zodpovědná Evropské unii a za ratifikaci Smlouvy z Nice. „Čtrnáctka“ vyjádřila svoji připravenost přispět irské vládě jakýmkoli možným způsobem k nalezení cesty kupředu bez znovuotevření textu Smlouvy z Nice, berouc při tom ohled na obavy vyjádřené tímto výsledkem.] citováno dle MILLER, Vaughne. *The Irish Referendum on the Treaty of Nice*. 21 June 2001 [cit. 2009-04-30]. Dostupné na House of Commons Library: <<http://www.parliament.uk/commons/lib/research/rp2001/rp01-057.pdf>>.

⁸⁶ Verheugen, G. „Debate on EU enlargement in the European Parliament“. France, Strasbourg (speech Internet sources 01/363), 4 September 2001.

⁸⁷ *European Governance*. A White Paper. COM (2001) 428, Brussels.

přijetí ústavního dodatku a další označil výsledek referenda za „zajímavě zdravý vývoj“.⁸⁸ Celkově ale nebylo výrazným způsobem ohroženo stranické rozložení sil ve státě, kdy si Fianna Fáil učinila z opakování referenda součást volebního programu, se kterým obhájila pozici nejsilnější strany během parlamentních voleb konaných v roce následujícím po referendu.

3.3.6 Druhé referendum o Smlouvě z Nice

V chování aktérů kampaně v prvním a druhém hlasování o Smlouvě z Nice lze nalézt mnoho změn. Pro-smluvní tábor vedený vládou musel modifikací svého přístupu ke kampani reagovat na tlak vyvinutý ze strany Evropské unie. Během přípravy na nové referendum uskutečnila vláda řadu kroků jako prevenci opakování výsledku z hlasování prvního. Předně bylo ustanoveno Národní fórum o Evropě sdružující členy parlamentu a irské europoslance jako své stálé členy a zástupce odborů, zájmových skupin, politických stran zastoupených pouze na lokálních úrovních, některých politických stran Severního Irsku, církve a náboženských minorit a obou stran kampaně před referendem v podobě pozorovatelů. Tento široký výčet zúčastněných měl vést k vytvoření platformy pro celospolečenskou diskusi o tématech souvisejících s irským členstvím v EU a budoucností integrace. Ke změnám došlo i v samotném parlamentu. European Union Scrutiny Act zapojil jednotlivá ministerstva hlouběji do vytváření evropské agendy. Současně byly vytvořeny nové struktury, v podobě Joint Committee on European Affairs zabývající se sledováním evropských záležitostí s cílem zlepšit efektivitu v jejich monitorování. Na evropské úrovni dosáhlo Irsko akceptace deklarací zaručujících status neutrality ostatními členy Unie na zasedání Evropské rady v Seville ve dnech 21. až 22. června 2002. Tyto deklarace sice neměly žádnou právní závaznost, přesto úspěšně zafungovaly jako politické gesto směrem k voličům. První z nich, Deklarace irských unijních partnerů, zaručovala, že Smlouva o Evropské unii ani posun Unie k organizování humanitárního a krizového managementu s sebou nepřináší žádné povinné závazky v oblasti obrany a že Irsko bude mít po přijetí Smlouvy z Nice právo volby na národní úrovni o účasti při operacích uskutečňovaných v rámci Evropské bezpečnostní a obranné politiky. Druhá, Národní deklarace Rady EU, konstatovala, že irská účast na Evropské bezpečnostní a obranné politice nepoškozuje tradici neutrality země a že účast Irsku na obranných a zahraničních operacích vyžaduje tzv. „trojitou pojistku“: souhlas Valného shromáždění OSN, irské vlády a dolní komory parlamentu.

⁸⁸ *Sunday Business Post*, 17 June 2001.

Bylo pozměněno také znění dodatku Ústavy, o kterém se v referendu mělo hlasovat. Nově byl připojen odstavec o tom, že Irsko nepřijme rozhodnutí Evropské rady v oblasti společné obranné politiky, pokud by zahrnovala irský stát.⁸⁹ Navržením tohoto nového dodatku a přijetím Sevillských deklamací se podařilo pro-evropským proudům znemožnit úspěšné použití konceptu ohrožení neutrality opozičním táborem a také vytvořit v očích voličů dojem, že druhé hlasování o Smlouvě z Nice přineslo zisk v podobě záruk neutrality namísto toho, aby Smlouva byla považována za ztrátu významu země na evropské úrovni, jak to prezentovali smluvní odpůrci.⁹⁰

Nový přístup se projevil také v rámci jednotlivých uskupení v rámci Ano tábora. Příkladem může být Fianna Fáil, kde premiér učinil každého z jejích poslanců zodpovědného za svůj volební okrsek a požadoval po nich plné nasazení v kampani v rámci oblasti. Po finanční stránce byl mnohonásobně navýšen rozpočet na kampaň.⁹¹ Aby neopakovala minulé chyby a voliči si novou kampaň s těmito chybami nespojovali, vyloučila Fianna Fáil ze svých řad ty, kteří působili kontroverzně a nevyjadřovali se jasně proevropsky. Poznatkem z předchozího neúspěchu bylo pro pro-integrační tábor, že přílišná blízkost stranických politiků k evropské integraci může působit kontraproduktivně, neboť voliči se odchýlí od hlasování o problematice předmětu referenda k vyjadřování nesouhlasu s vládní politikou. Pro vylepšení povědomí veřejnosti o důležitosti fungování EU a irského členství v ní proto byly určeny nestraničné zájmové skupiny. Kromě těch stávajících, angažovaných již během první kampaně, to byla také nově ustanovená Irská aliance pro Evropu. Názory prezentované tímto táborem zůstaly stejné, jako během předešlé debaty, kdy Smlouva z Nice byla předkládána jako nezbytný krok k efektivnější rozšířené Evropě. Tato konzistentnost hlavních argumentů je důkazem, že nikoli postoje táborů a jejich přívrženců ke Smlouvě, ale úroveň informovanosti rozhodovala v konečném výsledku obou referend. K druhému z nich přispěla také vysoká míra kooperace, větší finanční možnosti Ano tábora a efektivnější práce Komise pro referendum, jejíž činnost byla pozměněna

⁸⁹ Čl. 29.4.9 Irské ústavy, *Constitution of Ireland*. 29th December 1937 [cit. 2009-04-20]. Dostupné na <www.taoiseach.gov.ie. Elcano Royal Institute of International Strategic Studies>.

⁹⁰ HAYWARD, K. 'If at first you don't succeed...': the second referendum on the treaty of Nice, 2002. *Irish Political Studies*, 2002, vol. 18, issue 1, p. 120–132.

⁹¹ Ze €60 000 použitých při kampani před prvním referendem o Smlouvě z Nice na €500 000 při druhém referendu. Viz HAYWARD, K. 'If at first you don't succeed...': the second referendum on the treaty of Nice, 2002. *Irish Political Studies*, 2002, vol. 18, no.1, p. 120–132.

Referendum Act 2001. Jejím úkolem již není prezentovat argumenty pro a proti, ale pouze informovat voliče o připravovaném referendu a seznámit je s předmětem hlasování.⁹² Tím se práce Komise stala více organizovanou a přístupnou pro veřejnost. Kampaň odpůrců smlouvy, jejichž složení zůstalo identické, se soustředila na zdůrazňování chyb učiněných druhým táborem před předchozím referendem. Kromě zaujetí stejných postojů k institucionálním změnám přinášeným Smlouvou z Nice se pro ně novým tématem stal také princip respektování již jednou vysloveného názoru voličů. Přes nižší míru finančních prostředků, které měla Ne kampaň k dispozici, si dokázali její zástupci udržet pozornost médií díky svým rychlým a jasně formulovaným odpovědím na argumenty druhé strany. Problematickým se ale ukázal kladný postoj, který zaujala National Platform a No to Nice group, dvě nejdůležitější zájmové skupiny v tomto táboře, k anti-imigrační politice, kterou spojili s připravovaným rozšířením Evropské Unie. Za tento přístup sklidily obě skupiny kritiku a to jak ze strany zastánců Smlouvy, tak i z řad svého tábora. Obecně se dá říci, že se kampaň, na rozdíl od té předešlé, vrátila k irské tradici hlavních aktérů v podobě politických stran. Zájmová hnutí hrála stále důležitou roli, ale nedosáhla již takového vlivu, který by byl rozhodující pro výsledek hlasování, jako se tomu stalo v prvním referendu o Smlouvě z Nice.

19. října 2002 se do volebních místností dostavilo téměř 50 % právoplatných voličů, z nichž necelých 63 % hlasovalo pro přijetí ústavních dodatků. Díky výše zmíněným změnám přístupu zastánců Smlouvy se volební účast zvětšila o 15 %, což zapříčinilo nárůst počtu hlasů pro o 450 000 ve srovnání s předešlým referendem.⁹³ Kladný výsledek referenda přivítala s úlevou téměř celá EU. Nemusela tak přistoupit k Plánu B, o kterém se neoficiálně diskutovalo a jenž „předpokládal vynětí čistě ‚institucionálních‘ ustanovení Niceské smlouvy a jejich začlenění do Smlouvy o přistoupení kandidátských zemí.“⁹⁴ Zástupci stávajících členských zemí stejně jako těch nově přistupujících označili hlasování jako historický moment, krok k vytvoření

⁹² *The Referendum Act 2001* [cit. 2009-04-23]. Dostupné na Irish Statute Book: <<http://193.178.1.79/2001/en/act/pub/0053/sec0001.html#sec1>>.

⁹³ *Referendum Results 1937 – 2008* [cit. 2009-04-16]. Dostupné na Department of the Environment, Heritage and Local Government: <<http://www.environ.ie/en/LocalGovernment/Voting/Referenda/PublicationsDocuments/FileDownload,1894,en.pdf>>.

⁹⁴ KRÁL, David. *Smlouva z Nice podruhé – vydraženo....* 2002 [cit. 2009-05-01]. Dostupné na Integrate.cz: <<http://www.integrate.cz/integrate/clanek.asp?id=589>>.

jednoty evropského kontinentu.⁹⁵ Druhé referendum o Smlouvě z Nice se ale především stalo výzvou politickým elitám na národní úrovni a jejich kapacitě nést demokratický mandát v rámci evropské integrace. Hlavní otázka položená v referendu z roku 2002 byla, zda dokážou politici změnit přístup k voličstvu, které neprojevalo zájem o problematiku, jež měla naopak vysoký význam pro ně samotné.

3.3.7 Referendum o Lisabonské smlouvě

Poslední z dosud uskutečněných referend proběhlo 12. června 2008. Jeho výsledek ovlivnil zásadním způsobem kurz debaty v EU, který pokračuje dodnes. Lidu byl předložen ke schválení dvacátý osmý dodatek ústavy umožňující ratifikaci Lisabonské smlouvy. Návrh tohoto dodatku opět zohledňoval všechna v minulosti citlivá témata, zachování irské neutrality, neúčast na společné obranné politice EU a rozhodující vliv vlády a parlamentu Irska v evropském rozhodovacím procesu.⁹⁶ Voliči se však ve své většině rozhodli tento návrh nepodpořit. Nastal tedy scénář ne nepodobný prvnímu hlasování o Smlouvě z Nice, mezi příčinami výsledku obou referend lze ale nalézt rozdíly.

Tábor podporovatelů přijetí smlouvy byl silnější, než kdy před tím. Z politických stran zastoupených v parlamentu se do něj nezapojila jen Sinn Féin a Greens, ti se ovšem názorově rozštěpili a oficiálně se nepřipojili ani k jedné straně v kampani. Po boku vlády se v debatě opět angažovala Irská aliance pro Evropu a další zájmová uskupení tradičně podporující evropskou integraci. Jejich hlavním argumentem pro podporu Lisabonské smlouvy bylo již v minulosti úspěšně použité zdůrazňování ekonomických benefitů, jež Irsko získalo díky svému členství v EU, které výrazným způsobem napomohly oživení irské ekonomiky od 70. let. Několik událostí však ovlivnilo zásadním způsobem pro-integrační kampaň. První z nich byla kauza premiéra Bertieho Aherna, který byl obviněn z braní úplatků v polovině devadesátých let, kdy zastávala post ministra financí. Ač se premiér rozhodl v dubnu 2008 rezignovat na svou funkci, aféra výrazným způsobem podlomila důvěru ve vládu a navíc dala výhodu opozičnímu táboru, který využil ve svůj prospěch chvíle, kdy byla hlavní pozornost vlády věnovaná této kauze a nikoli referendu a získala tak časový náskok v kampani. Druhým významným faktorem svědčícím v neprospěch Ano tábora bylo rozhodnutí

⁹⁵ *Europe hails Irish vote.* [cit. 2009-04-22]. Dostupné na:

<<http://archives.cnn.com/2002/WORLD/europe/10/20/ireland.eu.reax/>>.

⁹⁶ *Twenty-eight Amendment of the Constitution Bill 2008.* [cit. 2009-04-22]. Dostupné na:

<<http://www.oireachtas.ie/documents/bills28/bills/2008/1408/b1408d.pdf>>.

vedení Technical Engineering and Electrical Union, které požádalo svých 45 000 členů, aby volili v neprospěch Smlouvy s odůvodněním, že politika Evropské unie se přiklání k podpoře velkých firem, namísto ochrany práv pracujících a proto jí není možné poskytovat více moci.⁹⁷ „Krok vedle“ také učinil nově nastoupivší premiér Brian Cowen, který hned na začátku jím vedené kampaně uvedl v rozhovoru pro RTÉ uvedl, že ještě nepřečetl celý text smlouvy.⁹⁸ Politické strany opakovaly stejnou chybu jako před hlasováním o Smlouvě z Nice, když využily kampaně před referendem o Lisabonské smlouvě k propagaci svých kandidátů v místních volbách, konaných v následujícím roce. Důraz na volební vítězství ale převážil a tak se plakáty mající přesvědčovat voliče o kladném postoji k smlouvě přeměnily spíše v agitky jednotlivých politiků a argumenty, proč volit pro v referendu se staly jen méně významnými, z dálky těžko čitelnými nápisy. To bylo v ostrém kontrastu k plakátům odpůrců smlouvy, které dokázaly svým ztvárněním, jednoznačně vyjadřujícím postoj zhotovovatelů, přitáhnout pozornost mnohých. Celá kampaň Ne tábora se dá shrnout jako mnohem efektivněji vedená a cílená na voliče. Důraz je potřeba klást na fakt, že kromě zmíněné Sinn Féin se na této straně do kampaně zapojila jen zájmová hnutí. Referendum o Lisabonské smlouvě tak navázalo na úspěch angažování těchto skupin v prvním referendu o Smlouvě z Nice. The Peace and Neutrality Alliance znovu vykročila do debaty se svojí obranou neutrality země, The People's Campaign varovala před vytvořením evropského „superstátu“ s omezenými pravomocemi jednotlivých členů, přičemž hlavním argumentem pro podložení tohoto názoru byla reforma Evropské komise, která by měla být Lisabonskou smlouvou zavedena a díky které by každý z členských států neměl svého komisaře po dobu pěti let během patnáctiletého cyklu. S konzervativními tématy eutanazie a potratů přišla další ze zájmových skupin Cóir. Nejvlivnějším hnutím ale bylo hnutí Libertas, jehož kampaň s výdaji odhadovanými na 1,3 miliónu euro byla nejvíce financovanou v referendu.⁹⁹ Kromě netransparentnosti procesu rozhodování v EU a oslabení pozice Irska v něm, zařadila Libertas mezi své argumenty proti Smlouvě i její přispění k možnosti zásahu Unie do daňové politiky Irska, což rozhodně nebylo vzhledem k nízkým daním, které pomohly ekonomickému úspěchu země v minulých letech, přáním většiny lidu.

⁹⁷ *EUObserver*, 6 May 2008 [cit. 2009-04-23]. Dostupné na: <<http://euobserver.com/18/26086>>.

⁹⁸ *RTÉ News*, 12 May 2008 [cit. 2009-04-23]. Dostupné na: <<http://www.rte.ie/news/2008/0512/eulisbon.html>>.

⁹⁹ *Irish Times*, 3 October 2008.

53 % voličů se vyjádřilo proti přijetí ústavního dodatku umožňujícího ratifikaci Lisabonské smlouvy. Příčinu zamítavého postoje ale nelze hledat v nízké volební účasti, jako tomu bylo v případě Smlouvy z Nice. Volební účast 53 % se ve srovnání s referendem z roku 2001 dá považovat za vysokou.¹⁰⁰ Důvod výsledku referenda nebylo ani zaujetí euroskeptického postoje společností. Podle průzkumu Eurobarometru z jara 2008 podporuje 73 % Irů členství v EU.¹⁰¹ Tím, co rozhodlo, byl opět špatně zvolený přístup zastánců Smlouvy. Politici z hlavních politických stran svým chováním zapříčinili odklon názoru obyvatel od svého. Poprvé v historii evropských referend v Irsku lidé nevolili zcela loajálně se svými politickými stranami. Největší míru neloajálnosti projevíli voliči s Labour Party, kdy jejich 61 % zaujalo opačné, tedy odmítavé stanovisko ke Smlouvě, než jaká byla oficiální pozice stranou zastávaná. Počet loajálních voličů se snížil také u dvou největších politických stran, u Fianna Fáil na 63 % a u Fine Gael na hraničních 52 %. Naopak 88 % voličů Sinn Féin, která zaujala odmítavé stanovisko ke Smlouvě, hlasovalo v souladu se stranickou linií.¹⁰² Ti samí politici zároveň nedokázali vysvětlit voličům obsah smlouvy a její prospěch pro ně samotné. Na rozdíl od hlasování o Smlouvě z Nice lidé projevíli více zájmu o problematiku, ale nenašli dostatečně přesvědčivé odpovědi pro hlasování pro. V průzkumu uskutečněném po referendu se mnoho dotazovaných vyjádřilo, že brožury vydané vládou a Komisí pro referendum, které měly osvětlit voličům obsah Smlouvy, byly příliš komplexní a tudíž nesrozumitelné.¹⁰³ Vyznění kampaně opozice Smlouvy bylo naopak snadně pochopitelné. Lidé, nedostatečně informovaní o obsahu Smlouvy, se tak snadno nechali přesvědčit, že by měli hlasováním v neprospěch Smlouvy vyjádřit svoje obavy z dalšího vývoje evropské integrace, nepříznivého pro Irsko.

¹⁰⁰ *Referendum Results 1937 – 2008* [cit. 2009-04-16]. Dostupné na Department of the Environment, Heritage and Local Government: <<http://www.environ.ie/en/LocalGovernment/Voting/Referenda/PublicationsDocuments/FileDownload,1894,en.pdf>>.

¹⁰¹ *The European Union and its Citizens*. Eurobarometr 69, 4. November 2008 [cit. 2009-04-23]. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb69/eb69_part2_en.pdf>.

¹⁰² *Post Lisbon Treaty Referendum Research Findings*. Millward Brown IMS. September 2008 [cit. 2009-03-30]. Dostupné na: <http://www.dfa.ie/uploads/documents/Publications/Post%20Lisbon%20Treaty%20Referendum%20Research%20Findings/post%20lisbon%20treaty%20referendum%20research%20findings_sept08.pdf>.

¹⁰³ *Post Lisbon Treaty Referendum Research Findings*. Millward Brown IMS. September 2008 [cit. 2009-03-30]. Dostupné na: <http://www.dfa.ie/uploads/documents/Publications/Post%20Lisbon%20Treaty%20Referendum%20Research%20Findings/post%20lisbon%20treaty%20referendum%20research%20findings_sept08.pdf>.

Reakce zástupců Evropské unie byla podobná jako na zamítavý výsledek referenda o Smlouvě z Nice. Podle předsedy Evropské komise, José Manuela Barroso, je zapotřebí respektovat vůli irských voličů, ale zároveň pokračovat v procesu ratifikace Smlouvy ostatními členy. Během této doby očekává analýzu výsledku referenda a případné návrhy na řešení situace od irského premiéra.¹⁰⁴ Taktika pokračování v ratifikaci má za cíl vytvořit tlak na Irsko a ukázat mu, že ve svém rozhodnutí zůstalo osamoceno. Na summitu Evropské rady v Bruselu v prosinci 2008 souhlasili evropští leadéři s požadavky Irska udržet současné složení Evropské komise o dvaceti sedmi členech a s přijetím oficiálních záruk k ochraně irského stanoviska k daním, potratům a neutralitě. Díky těmto zárukám, které mají být definitivně přijaty na summitu v červnu 2009, Brian Cowen přislíbil uskutečnění druhého referenda o Lisabonské smlouvě do konce funkčního období Evropské komise, tedy do října 2009. Jestli tyto záruky přesvědčí i irské voliče nebo zda budou opakovat svoji volbu, posílenou navíc o argument nerespektování jejich rozhodnutí Uní, je otázkou, která se vznáší nad budoucností EU a irského členství v ní. Jisté je, že pakliže pro-integrační tábor neefektivní svoji komunikaci s obyvateli, druhé odmítnutí Lisabonské smlouvy se zdá nevyhnutelným. Do jaké míry a především na jak dlouho však může případný kladný výsledek druhého referenda v Irsku vyřešit problém týkající se vzdalování politiky EU od občanů? Tradičně proevropsky laděné Irsko, které již dvakrát odmítlo přijetí základních dokumentů EU, by se mělo stát varovným signálem upozorňujícím na hlubší kořeny problému.

4 Srovnání referend o evropské integraci ve Francii a Irsku

V předchozím popisu jednotlivých případových studií evropských referend doposud uskutečněných ve Francouzské a Irské republice jsem se několikrát dotkla tématu rozdílnosti lidových hlasování v obou zemích. Nyní bych se na toto srovnání chtěla zaměřit blíže a to z důvodu, neboť se domnívám, že rozdíly, ke kterým lze díky komparaci dojít, nám mohou demonstrovat rozmanitost významu, jakému se institutu referenda dostává v každé z popisovaných zemí a i v rámci celé EU.

Během své analýzy evropských referend v obou státech jsem se setkala s rozdíly v použití referenda, hlasování obyvatel, přístupu aktérů kampaní i důsledcích referend.

¹⁰⁴ Statement by President Barroso following the Irish referendum on the Treaty of Lisbon. 13 June 2008. [cit. 2009-04-23]. Dostupné na portálu Europa: <http://ec.europa.eu/ireland/press_office/media_centre/june2008_en.htm#8>.

Tyto rozdílnosti mají svůj původ v různém právním zakotvení institutu referenda v Irsku a ve Francii. Zatímco v případě prvně zmíněného státu je referendum v souvislosti s přijímáním smluv EU, díky v Ústavě dané podmínce konzultace ústavních dodatků s lidem a díky precedentu vytvořeného Nejvyšším soudem o nutnosti změny Ústavy v případě ratifikace smlouvy evropského primárního práva, mandatorního charakteru, ve Francii rozhoduje podle Ústavy o použití referenda ve spojení s konkrétní otázkou hlava státu. Tyto dané podmínky pro referendum dále předurčují roli, jaké se institutu lidové demokracie na jednotlivých vnitropolitických scénách dostává. Proti obligatornosti uspořádat referendum v Irsku stojí v ostrém kontrastu přístup francouzského prezidenta. Zatímco irští političtí aktéři nemají jiné volby, než se zapojit do kampaně a snažit se v ní prosadit svůj postoj, ve Francii dochází ve velké míře ke zneužívání referend v politický prospěch jednoho z aktérů kampaně. To nás dále zavádí k voličskému chování. V Irsku se během většiny evropských referend vyslovovali voliči k problematice předmětu referenda. Ve Francii vedou důvody pro iniciování referend ke změně kurzu debaty ze skutečného předmětu hlasování na souhlas s politikou iniciátora. Výsledek referend, tak namísto akceptace kurzu evropské integrace, poukazuje na míru důvěry voličů ve vládnoucí politiky. Oproti tomu pouze nízké procento voličů zmiňuje nedůvěru v irskou vládu, jako důvod pro odmítnutí návrhu ústavních dodatků v referendu. S touto problematikou také souvisí loajálnost voličů politickým stranám. V Irsku, až na poslední případ referenda o Lisabonské smlouvě, voliči projevují vysokou míru loajálnosti s politickými stranami, jež tradičně volí. Z průzkumů veřejného mínění ve Francii ovšem vyplývá, že protestní volba, kdy lidé volí v rozporu se stanoviskem své politické strany, je častým jevem. Rozdílný charakter referend v obou zemích determinuje rovněž způsob, jakým je politickými stranami vedena kampaň před referendem. Soutěživý tón skrytý již v samotné iniciaci hlasování znemožňuje spolupráci politických stran napříč tábory koalice a opozice ve Francii. Oproti tomu o Irsku by se dalo říci, že spolupráce nejsilnějších politických stran během kampaně, z nichž každá se nachází v jiném, vládním či nevládním táboře, se stala již politickou zvyklostí. Proto také mají referenda rozdílně intenzivní následky na vnitro-irské a vnitro-francouzské politické scéně. Po evropských referendech v Irsku nedochází k prakticky žádným změnám na politické scéně, výsledky voleb nadcházejících referendů nejsou ovlivněny průběhem debaty před referendy. Oproti tomu ve Francii jsme byli již několikrát svědky situací, kdy měla referenda významný vliv na situaci uvnitř stran, vedla k jejich názorovému rozštěpení

a tím i k oslabení v následujícím politickém boji. Tím, že zde existuje osoba iniciátora, který rozhoduje, zda bude referendum použito, či nikoli, získávají referenda přímý vliv na hlavu státu, oslabují či posilují jeho pozici. Konečně na evropské úrovni existuje velký rozdíl v přístupu k výsledkům irských a francouzských referend. A to především v případě negativního výsledku referend. To vyplývá z odlišných rolí, jež v evropském integračním procesu oba státy hrají. Když francouzský lid odmítl schválit ratifikaci evropské ústavní smlouvy v roce 2005, všem zúčastněným bylo zřejmé, že tento projekt je pohřben a opětovná konzultace obyvatel o stejném projektu nebyla na programu dne. EU v reakci na již dvakrát vyslovený odmítavý názor Irů k ratifikaci smluv Unie nikdy neoznačila zamítnutou smlouvu za mrtvý projekt a vždy dala Irsku najevo, že pakliže se chce dále účastnit integračního procesu stejnou měrou jako ostatní členové, musí ke konečné ratifikaci dojít. V souvislosti s Irskem se také často ozýval názor, zda je správné, aby čtyři miliony irských obyvatel rozhodovali o dění v celé Unii. Pakliže mají být ale zachovány hlavní zásady Evropské unie, tedy rovnost členů a souhlas všech při přijímání smluv upravujících chod integrace, jsou podle mého názoru tyto úvahy nepřípustné. Již samotný rozdílný přístup Bruselu k jednotlivým členským státům podle jejich významnosti je diskutabilní z pohledu respektování výsledku demokratického hlasování. Na tuto skutečnost je potřeba upozornit i proto, že referenda o otázkách evropské integrace jsou jedinou zpětnou vazbou, kterou zastupitelé EU dostávají od občanů a způsob, jakým se instituce dokáže vypořádat právě se zpětnou vazbou, určuje míru demokracie v rámci této instituce.

Institut Referenda je nástrojem přímé demokracie, který dostává různých významů podle způsobu, jakým je s ním zacházeno. Nejdůležitější roli ale za každých okolností hrají političtí aktéři a zájmová uskupení, kteří svým přístupem podmiňují voličské chování. Na funkci elit při formování názoru veřejnosti na otázky evropské integrace upozorňuje i Christopher Anderson, který zkoumal trendy ve vývoji podpory veřejnosti evropské integraci. Ten dochází k závěru, že v členských státech již bylo dosaženo vrcholu této podpory a nyní je jen na elitách, zda ji dokážou udržet.¹⁰⁵ Rolí elit v procesu formování volby voliče se budu zabývat v následující kapitole. Na příkladu Francii vidíme, že díky snaze elit prosadit své vlastní zájmy může snadno dojít až k zneužití referend pro jiné než konzultativní účely. Ať už je ale s institutem referenda

¹⁰⁵ Anderson, Christopher. „Economic Uncertainty and European Solidarity Revisited“. In RHODES, Carolyn - LAURENT, Pierre-Henri. - COWLES, Maria Green (eds.). *The State of the European Union: Building a European Polity?*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1995. p. 128, 131.

zacházeno jakýmkoli způsobem, výsledky hlasování by měly být vždy respektované a směřodatné pro ty, kteří o politické agendě, ať již na národní, či na evropské úrovni, rozhodují.

5 Role elit v utváření názoru veřejnosti a vzdálenost integračního procesu od lidu

V souvislosti s institutem referenda se téměř vždy objeví otázka problémů spojených s jeho použitím. Jednou ze základních problematik spojených s referendy, kterou se zabývalo již mnoho politických myslitelů, je kompetentnost voličů rozhodovat o otázkách národního významu přímo, nikoli prostřednictvím zvolených zastupitelů. V případě referend o evropské integraci je navíc tento význam rozšířen na celoevropskou úroveň, jak jsem se pokusila demonstrovat na předcházejících řádcích na příkladu lidových hlasování ve dvou členských státech. Poznáním lidu, tím, jestli lid dokáže kompetentně posoudit otázku referenda a rozhodnout na základě poznání o problematice, se zabývá Giovanni Sartori ve svém díle *Teorie demokracie*. V kapitole věnované Referendové demokracii a poznání dochází k závěru, že lid kompetentní není, neboť pouhou účastí v přímém rozhodovacím procesu k poznání skutečné problematiky, o které se rozhoduje, nedochází.¹⁰⁶ Naproti tomu Arthur Lupia a Richard Johnston, zabývající se rovněž voličskou kompetentností, rozlišují pojmy neinformovanost a nekompetentnost. Podle nich stačí občanům pouze limitované množství informací k učinění kompetentního rozhodnutí, tedy stejného, které by učinili i v případě, že by znali všechny jeho následky. Autoři argumentují tím, že lidé používají pro většinu svých rozhodnutí informačních zkratk, pomocí nichž si dokážou zvolit rychle a efektivně jednu z nabízených variant. V případě politického rozhodování jsou to elity, jednotlivé politické strany, které tyto informační zkratky nabízejí.¹⁰⁷ Ať už se přikloníme k Sartoriho či Lupiovo a Johnstonovo teorii, ať již považujeme lid za schopný kompetentního rozhodnutí nebo ne, v případě, že dojde k použití institutu referenda, elity vždy zůstávají zodpovědné za to, jakým způsobem a do jaké míry jsou voliči informováni, jakou podobu informace, elitami interpretované, voliči dostávají. S tím souvisí problematika demokratického deficitu a nedostatek legitimacy Evropské unie, které vznikají díky neexistenci evropského národa a tím i suverenity EU. Pakliže

¹⁰⁶ SARTORI, Giovanni. *Teória Demokracie*. Bratislava: Archa, 1993. str. 120–121.

¹⁰⁷ Johnston, Richard. - Lupia, Arthur. „Are Voters to Blame? Voter Competence and Elite Maneuvers in Referendums. In MENDELSON, Matthew – PARKIN, Andrew. (eds.) *Referendum democracy: citizens, elites, and deliberation in referendum campaigns*. Basingstoke: Palgrave, 2001.

chtějí evropští politici snadno prosazovat svoji politickou vůli, musí vytváření společné evropské politiky přesunout blíže k lidem, nerozhodovat na nadnárodní úrovni bez souhlasu národních celků a jejich obyvatel. Musí umět lidem poskytnout dostatečné množství informačních zkratk, které budou hovořit ve prospěch jejich rozhodnutí a které pomohou lidu tato rozhodnutí pochopit a schválit. Uskutečnění referend o evropských otázkách jsou jedny z mála okamžiků, kdy dostal Brusel zpětnou reakci na svou politiku. V mnoha případech se ale ukázalo, že lidé s ní nesouhlasili. Z průzkumů veřejného mínění navíc vyšlo najevo, že pakliže by referenda o evropských otázkách byla uspořádána i v některých z dalších států, kde o těchto otázkách rozhodl parlament, evropští státníci by se zřejmě dočkali více zamítavých výsledků referend, než doposud.

Závěr

Vůči referendu, institutu umožňujícímu přímé zapojení občana do procesu politického rozhodování, lze mít mnoho námitek, neboť je s jeho použitím spojeno několik nevýhod. Mezi nimi lze jmenovat otázku kompetentnosti lidu, problematiku tyranie většiny neboli hry s nulovým součtem, anebo snadnost s jakou se dá referenda zneužít tak, že již neslouží jako demokratický prostředek pro vyjádření vůle lidu. Na druhou stranu existují ale i významné přednosti referend. Jednou z hlavních je zpětná vazba, kterou ti, kteří rozhodují, dostávají a díky níž mohou přizpůsobit svá rozhodnutí požadavkům těch, které zastupují a zabránit tak procesu vzdalování se od lidu, který bez možnosti kontroly svých vlastních kroků pomocí této zpětné vazby musí vždy zákonitě nastat. Pakliže je institutu referenda použito v souladu se zásadami demokratické společnosti, měl by být vždy jeho výsledek plně respektován a politické elity by mu měly přizpůsobit své další vládnutí.

Z této základní charakteristiky referend vyplývá, že i lidová hlasování zabývající se problematikou evropské integrace mají vliv na utváření politiky těch, kteří řídí rozhodovací procesy. Referenda uskutečněná ve Francouzské a Irské republice jsou důkazem, že tento vliv je významný a je proto zapotřebí s ním počítat i nadále jako s důležitým determinantem změn na politické scéně. Prostřednictvím referend je vyjadřováno veřejné mínění, které dává politikům jak na národní, tak i na evropské scéně legitimitu dále zastupovat ty, kteří se vyslovili v referendu ke způsobu, jakým politici rozhodují. Evropská referenda, která jsem zkoumala ve dvou členských státech

EU, se lišila často zásadním způsobem v podmínkách pro uskutečnění, ve svém průběhu i výsledku. Co ale v žádném ze zkoumaných případů nechybělo, byly významné následky, které po sobě referenda zanechala. Jako zrcadlo odrážela chování národních i evropských politiků. V případě prvně zmíněných výsledky referend reflektovaly způsob, jakým s tímto institutem přímé demokracie bylo zacházeno a do jaké míry byli voliči vedeni k tomu, aby mohli uskutečnit co nejkvalifikovanější rozhodnutí. Politické špičky řídící rozhodovací procesy na evropské úrovni získaly od voličů v referendu souhlas či nesouhlas s kroky, které učinily v rámci prohlubování integračního procesu Evropy. Na příkladu Irska i Francie se můžeme přesvědčit, že hlavním faktorem ovlivňujícím výsledky referend je přístup iniciátorů a aktérů debaty před referendem. Oni jsou těmi, kteří mají možnost transformovat utváření názoru voličů, kteří v poslední fázi rozhodnou. Svým chováním rozhodují, o jaké otázce se v referendu bude skutečně hlasovat. Jejich role by měla spočívat ve vedení voličů k utvoření názoru na problematiku při současném respektování funkce referenda jako rozhodovacího či konzultativního institutu. V rovině celoevropské politiky ovlivňuje veřejné mínění v jednotlivých členských zemích vzdálenost mezi rozhodovacími procesy a lidem. Nezbytnost snižování této vzdálenosti je pro udržení si souhlasu veřejnosti se svými kroky nezbytná. Referenda o evropské integraci jsou zpětnou vazbou, vytvářejí kruh reakcí politiků a obyvatel. Bez reflexe zprostředkované referendy vymizí princip demokracie z Evropy. Tento kruh musí dále fungovat a politici ho musí udržovat, protože proces evropské integrace nemůže fungovat bez jeho akceptace občany.

Podle demokratických pravidel by měly být výsledky referend respektovány, ač jsme již několikrát byli svědky situací, kdy se lišily od představ obou zmíněných politických skupin. Jak jsem ale manifestovala na příkladu irských referend, Evropská unie se často rozhodne nepřijmout rozhodnutí lidu jako směrodatné a trvá na prosazení své vůle. Tato skutečnost ale neubírá na významu referendům pro integrační politiku EU. Ať již jsou výsledky referend konečným rozhodnutím lidu o té, které konkrétní otázce či nikoli, vždy mají vliv buď na plynulé pokračování procesu uskutečňování kroků, o kterých bylo rozhodnuto na nadnárodní úrovni anebo na jejich přerušení či úplné zastavení. Referenda mají schopnost změnit kurz evropské politiky.

Seznam použité literatury

a. Primární zdroje

- ◆ *A.G. v. X [1992] IESC 1; [1992] 1 IR 1* [online]. 5th March 1992. Dostupné na British and Irish Legal Information Institute: <<http://www.bailii.org/cgi-bin/markup.cgi?doc=/ie/cases/IESC/1992/1.html&query=case+and+x+and+1992&method=boolean>>.
- ◆ Assemblée Nationale [online]. Dostupné na <<http://www.assemblee-nationale.fr>>.
- ◆ Barroso, José Manuel. *Statement by President Barroso following the Irish referendum on the Treaty of Lisbon*. 13 June 2008. [online]. Dostupné na portálu Europa: <http://ec.europa.eu/ireland/press_office/media_centre/june2008_en.htm#8>.
- ◆ *Constitution de la République française* [online]. 4 Octobre 1958. Dostupné na: <www.assemblee-nationale.fr>.
- ◆ *Constitution of Ireland* [online]. 29th December 1937. Dostupné na <www.taoiseach.gov.ie>.
- ◆ *Coughlan v. Broadcasting Complaints Commission [2000] IESC 44* [online]. 26th January 2000. Dostupné na British and Irish Legal Information Institute: <[http://www.liamog.com/PDF%20Downloads/Coughlan%20v.%20Broadcasting%20Complaints%20Commission%20%5B2000%5D%20IESC%2044%20\(26th%20January,%202000\).pdf](http://www.liamog.com/PDF%20Downloads/Coughlan%20v.%20Broadcasting%20Complaints%20Commission%20%5B2000%5D%20IESC%2044%20(26th%20January,%202000).pdf)>.
- ◆ *Crotty v. An Taoiseach [1986] IEHC 3* [online]. 24th December, 1986. Dostupné na British and Irish Legal Information Institute: <<http://www.bailii.org/ie/cases/IEHC/1986/3.html>>.
- ◆ Department of Foreign Affairs [online], Dostupné na: <<http://www.foreignaffairs.gov.ie/home/index.aspx?id=5605>>.
- ◆ Department of the Environment, Heritage and Local Government. *Referendum Results 1937 – 2008* [online]. Dostupné na: <<http://www.environ.ie/en/LocalGovernment/Voting/Referenda/PublicationsDocuments/FileDownload,1894,en.pdf>>.

- ◆ Eurobarometr 69, 4. *The European Union and its Citizens* [online]. November 2008, <http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb69/eb69_part2_en.pdf>.
- ◆ Eurobarometr. *The Future Constitutional Treaty* [online]. March 2005. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_214_en.pdf>.
- ◆ Evropská komise. *European Governance*. A White Paper. COM (2001) 428, Brussels.
- ◆ Harney, Mary. *Remarks by Tanaiste*. Mary Harney, at a Meeting of the American Bar Association in the Law Society of Ireland. Blackhall Place. Friday 21 July 2000, Dublin.
- ◆ Irish Opinion Poll Archive [online]. Dostupné na: <http://www.tcd.ie/Political_Science/IOPA/index.php?page=process_search>.
- ◆ *Konsolidované znění smlouvy o Evropské unii* [online]. 9. 5. 2008. Dostupné na <www.eur-lex.europa.eu>.
- ◆ Le site officiel du ministère de l'Intérieur de l'Outre-mer et des Collectivités [online]. <http://www.interieur.gouv.fr/sections/a_votre_service/resultats-elections/rf2005/000/000.html>.
- ◆ Parliamentary Debates. [online]. Dostupné na: <<http://historical-debates.oireachtas.ie/D/0420/D.0420.199206090003.html>>.
- ◆ Prodi, Romano. *Our common future*. University College, Ireland, Cork (speech 01/305), 22 June 2001.
- ◆ *Společné prohlášení José Manuela Barossa, Josepa Borrel a Jeana-Clauda Junckera* [online]. 1 June 2005, Brusel. Dostupné na European Navigator: <<http://www.ena.lu/declaration-borrell-juncker-barroso-outcome-referendum-netherlands-brussels-2005-020006035.html>>.
- ◆ *The Referendum Act 2001* [online]. Dostupné na Irish Statute Book: <<http://193.178.1.79/2001/en/act/pub/0053/sec0001.html#sec1>>.
- ◆ *Twenty-eight Amendment of the Constitution Bill 2008* [online]. Dostupné na: <<http://www.oireachtas.ie/documents/bills28/bills/2008/1408/b1408d.pdf>>.
- ◆ Verheugen, Günter. *Debate on EU enlargement in the European Parliament*. 4 September 2001, France, Strasbourg (speech Internet sources 01/363).
- ◆ Výsledky parlamentních voleb v Irsku [online]. Dostupné na ElectionsIreland.org: <<http://electionsireland.org/results/general/general.cfm>>.

- ◆ Český statistický úřad. Výsledky voleb do Evropského parlamentu v roce 2004 [online]. Dostupné na: <http://www.czso.cz/csu/tz.nsf/i/vysledky_voleb_do_evropskeho_parlamentu_v_e_vsech_25_clenskych_zemich_eu>.

b. Sekundární literatura

- ◆ BARTÁKOVÁ, Petra. *Referenda ve vybraných zemích*. Srovnávací studie č 1.178 [online]. Říjen 2006. Dostupné na Parlament České republiky: <<http://www.psp.cz/kps/pi/PRACE/pi-1-178.pdf>>.
- ◆ BROUARD, S. – TIBERJ, V. The French Referendum: The Not So Simple Act of Saying Nay. *PS, Political Science & Politics*; April 2006, vol. 39, no. 2, p. 261-268.
- ◆ BUTTLER, David – RANNEY, Austin (eds.). *Referendums Around the World*. 1st printing. Basingstoke: Macmillan Press, 1994. 304 p. ISBN 08-4473-853-0.
- ◆ COAKLEY, John - GALLAGHER, Michael (eds.). *Politics in the Republic of Ireland*. 4th printing, 2004. London: Routledge. 504 p. ISBN 0-415-28067-2.
- ◆ D'ARCY, François - ROUBAN, Luc (eds.). *De la Ve république a l'Europe: hommage a Jean-Luis Quermonne*. 1. vyd. Paris: Presses de la Fondation nationale des sciences politiques, 1996. 388 s. ISBN 27-2460-691-4.
- ◆ DRAKE, Helen (eds.). *French relations with the European Union*. 1st printing. London: Routledge, 2005. 195 p. ISBN 0-415-30576-4.
- ◆ Editorial Comments. Direct democracy and the European Union... is that a threat or a promise?. *Common Market Law Review*. 2008, vol. 45, p. 929–940.
- ◆ EISEMANN, Pierre Michel. *L'intégration du droit international et communautaire dans l'ordre juridique national: étude de la pratique en Europe*. 1st printing. Dordrecht: Nijhoff, 1996, 587 p. ISBN 90-4110-269-8.
- ◆ FIALA, Petr – PITROVÁ, Markéta (eds.). *Evropská referenda*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008, 311 s. ISBN 80-7325-051-9.
- ◆ FURET, F. Europe after Utopianism. *Journal of Democracy*. 1995, vol. 6, no. 1, p. 75-89.

- ◆ GABEL, Matthew J. *Interests and Integration: Market Liberalization, Public Opinion, and European Union*. 1st printing. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1998. 176 p. ISBN 04-7210-856-5.
- ◆ GALLAGHER, Michael. *Referendum Campaigns in Ireland* [online]. Paper presented at 8th international SISE conference on 'Le campagne elettorali', Venezia, 18–20 December 2003. Dostupné na: <http://www.studielettorali.it/convegni/paper/Gallagher_ing.pdf>.
- ◆ GALLAGHER, Michael – ULERI, Pier Vincenzo (eds.). 1st printing. *The Referendum Experience in Europe*. New York: St. Martin's Press, 1996. 263 p. ISBN 03-1216-164-6.
- ◆ GARRY, J. - MARSH, M. – SINOTT, R. 'Second-order' versus 'Issue-voting' Effects in EU Referendums, *European Union Politics*, 2005, vol. 6, p. 201–221.
- ◆ GILLAND, K. Irish Euroscepticism. *European Studies*, 2004, vol. 20, p. 171–191.
- ◆ GILLAND, K. Referenda in the Republic of Ireland. *Electoral Studies*, 1999, vol. 18, p. 411-450.
- ◆ GUYOMARCH, Alain – MACHIN, Howard – RITCHIE, Ella. *France in the European Union*. 1st printing. New York : St. Martin's Press, 1998. 267 p. ISBN 0-333-59358-8.
- ◆ HAINSWORTH, P. France Says No: The 29 May 2005 Referendum on the European Constitution. *Parliamentary Affairs*, 2005, vol. 59, no. 1, p. 98-117.
- ◆ HAINSWORTH, P. - MITCHELL, P. - O'BRIEN, C. Defending the Nation: the politics of euroscepticism on the French right. *European Studies*, 2004, vol. 20, p. 37-58.
- ◆ HAYWARD, K. 'If at first you don't succeed...': the second referendum on the treaty of Nice, 2002. *Irish Political Studies*, 2002, vol. 18, issue 1, p. 120–132.
- ◆ HELLSTROM, A. Beyond Space: Border Making in European Integration, the Case of Ireland. *Geografiska Annaler. Series B, Human Geography*, 2003, vol. 85, no. 3, p. 123-135.
- ◆ HOLMES, Michael (eds.). *Ireland and the European Union: Nice, enlargement and the future of Europe*. 1st printing. Manchester: Manchester University Press, 2005. 207 p. ISBN 07-1907-173-9.
- ◆ KENNEDY, F. - SINNOTT, R. Irish Public Opinion toward European Integration. *Irish Political Studies*. 2007, vol. 22, no. 1, p. 61-80.

- ◆ KEOHANE, Daniel. *A Guide to the Referenda on the EU Constitutional Treaty* [online]. Dostupné na Centre for European Reform: <http://www.cer.org.uk/pdf/briefing_referenda.pdf>.
- ◆ KRÁL, David. *Smlouva z Nice podruhé – vydraženo...* [online]. 2002. Dostupné na Integrate.cz: <<http://www.integrate.cz/integrate/clanek.asp?id=589>>.
- ◆ LAHARNT, Morgan. – RICARD-NIHOUL, Gaëtane. *How to Explain the Unexpected: An Assessment of the French Constitutional Referendum* [online]. 6. 5. 2005. Dostupné na Notre Europe: <<http://www.notre-europe.eu/en/editorials/publication/how-to-explain-the-unexpected-an-assessment-of-the-french-constitutional-referendum/>>.
- ◆ LAURSEN, Finn – VANHOONACKER, Sophie (eds.). *The ratification of the Maastricht Treaty: issues, debates, and future implications*. 1st printing. Dordrecht: Nijhoff, 1994. 543 p. ISBN 07-9233-125-7.
- ◆ LeDUC, Lawrence. *The politics of direct democracy: referendums in global perspective*. 1st printing. Broadview Press, 2003. 214 p. ISBN 9781551114330.
- ◆ LEIGH, M. Linkage Politics: the French referendum and the Paris summit of 1972. *Journal of Common Market Studies*, 1975, vol. 14, no. 2, p. 157-170.
- ◆ LIBÁNSKÝ, Václav. *Evropská referenda* [online]. 31. 3. 2000. Dostupné na Europeum: <http://www.europeum.org/disp_article.php?aid=224>.
- ◆ MANSERGH, L. Two referendums and the referendum commission: The 1998 experience, *Irish Political Studies*, 1998, vol. 14, no. 1, p. 123-131.
- ◆ MAZZUCELLI, Colette. *France and Germany at Maastricht: politics and negotiations to create the European Union*. 1st printing. New York: Garland, 1997. 374 p. ISBN 08-1533-593-8.
- ◆ McLAREN, Lauren M. *Identity, Interests, and Attitudes to European Integration*. 1st printing. Houndmills, Basingstoke, Hampshire ; New York : Palgrave Macmillan, 2006. 214 p. ISBN 1-4039-9281-9.
- ◆ MENDELSON, Matthew – PARKIN, Andrew. (eds.) *Referendum democracy: citizens, elites, and deliberation in referendum campaigns*. 1st printing. Basingstoke: Palgrave, 2001. 277 p. ISBN 03-3391-889-4.
- ◆ MÉON, P. - G. Voting and turning out for monetary integration: the case of the French referendum on the Maastricht treaty, *Applied Economics*, 2007, p. 1-16.

- ◆ MILLER, Vaughne. *The Future of the European Constitution* [online]. 13 June 2005. Dostupné na House of Commons Library: <<http://www.parliament.uk/commons/lib/research/rp2005/rp05-045.pdf>>.
- ◆ MILLER, Vaughne. *The Irish Referendum on the Treaty of Nice* [online]. 21 June 2001. Dostupné na House of Commons Library: <<http://www.parliament.uk/commons/lib/research/rp2001/rp01-057.pdf>>.
- ◆ MILLER, Vaughne. *The Lisbon Treaty: the final four* [online]. 20 January 2009. Dostupné na House of Commons Library: <<http://www.parliament.uk/commons/lib/research/briefings/snua-04943.pdf>>.
- ◆ MILLER, Vaughne. *The Treaty of Lisbon: an Uncertain Future* [online]. 30 July 2008. Dostupné na House of Commons Library: <<http://www.parliament.uk/commons/lib/research/rp2008/rp08-066.pdf>>.
- ◆ MILNER, S. For an Alternative Europe: Euroscepticism and the French Left since the Maastricht Treaty. *European Studies*, 2004, vol. 20, p. 59-81.
- ◆ MURPHY, G – PUIRSÉIL, N. 'Is it a New Allowance?'. Irish Entry to the EEC and Popular Opinion. *Irish Political Studies*, December 2008, vol. 23, no. 4, p. 533–553.
- ◆ MÜLLER, David. *Irsko a smlouva z Nice* [online]. 28. 10. 2002. Dostupné na Global Politics: <<http://www.globalpolitics.cz/clanek/irsko-nice.html>>.
- ◆ O'MAHONY, J. The Irish referendum experience. *Representation*, 1998, vol. 35, no. 4, p. 225-236.
- ◆ O'MAHONY, J. 'Not so nice': The treaty of nice, the international criminal court, the abolition of the death penalty - the 2001 referendum experience, *Irish Political Studies*, 2001, vol. 16, no. 1, p. 201-213.
- ◆ PEERS, Steve. *Can the Treaty of Lisbon be ratified or implemented?* [online]. 19 June 2008. Dostupné na: <<http://www.statewatch.org/news/2008/jun/analysis-lisbon-june-sp-2008.pdf>>.
- ◆ PEROTTINO, Michel. *Francouzský politický systém*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2005. 335 s. ISBN 80-86429-48-2.
- ◆ QUINLAN, S. The Lisbon Treaty Referendum 2008, *Irish Political Studies*, 2009, vol. 24, no. 1, p. 107-121.
- ◆ RHODES, Carolyn - LAURENT, Pierre-Henri. - COWLES, Maria Green (eds.). *The State of the European Union: Building a European Polity?*. 1st printing. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1995. ISBN 15-5587-605-6.

- ◆ SARTORI, Giovanni. *Teória Demokracie*. 1. vyd. Bratislava: Archa, 1993. 512 s. ISBN 80-7115-049-5.
- ◆ SINNOT, R. *Attitudes and Behaviour of the Irish Electorate in the Referendum on the Treaty of Nice*. Dublin: European Commission Representation in Ireland, 2001.
- ◆ SINNOT, R. *Attitudes and behaviour of the Irish electorate in the Second Referendum on the Treaty of Nice*. Dublin: European Commission Representation in Ireland, 2003.
- ◆ ŠLOSARČÍK, Ivo. *Politický systém Irska*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2007. 270 s. ISBN 978-80-86429-61-8.

a. Tisk, média

- ◆ CNN. *Europe hails Irish vote* [online]. 20th October 2002. Dostupné na: <<http://archives.cnn.com/2002/WORLD/europe/10/20/ireland.eu.reax/>>.
- ◆ CASTLE, S. Ireland names the date for 'moment of truth' Nice vote. *The Independent*, 20 September 2002.
- ◆ EUObserver [online]. Dostupné na: <<http://euobserver.com/>>.
- ◆ International Herald Tribune [online]. Dostupné na: <<http://global.nytimes.com/?iht>>.
- ◆ Irish Times [online]. Dostupné na: <<http://www.irishtimes.com/>>.
- ◆ Lisbon Treaty Referendum 2008 [online]. Dostupné na: <<http://www.lisbontreaty2008.ie/>>.
- ◆ Le comptoir des politiciens. Dostupné na: <<http://www.programme-presidentiel.com/category/presidentielles-2007/ex-candidat/laurent-fabius/page/2/>>.
- ◆ Millward Brown IMS. *Post Lisbon Treaty Referendum Research Findings* [online]. September 2008. Dostupné na: <http://www.dfa.ie/uploads/documents/Publications/Post%20Lisbon%20Treaty%20Referendum%20Research%20Findings/post%20lisbon%20treaty%20referendum%20research%20findings_sept08.pdf>.
- ◆ Portál Europa. [online]. Dostupné na: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:376:0036:0068:CS:PDF>>.

- ◆ RTÉ News [online]. Dostupné na: <<http://www.rte.ie/news/>>.
- ◆ RTE/Prime Time Exit Poll, 22 May 1998.
- ◆ Sunday Business Post [online]. Dostupné na:
<<http://www.sbpost.ie/post/pages/home.aspx-qqqt%3D-qqqs%3Dnav-qqqx%3D1x-qqqt%3D-qqqs%3Dnews-qqqx%3D1.asp>>.
- ◆ This Week [online]. Dostupné na: <http://www.the.week.magazine.co.uk/?bbcam=adwds_eu&bbkid=this+week&x=&jtid=17552878&client_code=>.

Projekt bakalářské práce

**UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD
INSTITUT POLITOLOGICKÝCH STUDIÍ**

PROJEKT BAKALÁŘSKÉ PRÁCE NA TÉMA:

Lidová referenda v evropském integračním procesu se zaměřením na Francii a Irsko

autor: **Hana Bambasová**
obor a ročník: **Politologie a mezinárodní vztahy, 2. ročník**
akademický rok: **2007/2008**
vedoucí práce: **Doc. PhDr. Rudolf Kučera, CSc.**
datum odevzdání:

Souhlasím s vedením bakalářské práce:

Vymezení předmětu výzkumu

Institut lidového referenda a otázka jeho použití je často diskutovaným tématem laické i odborné veřejnosti. Polemika probíhá především o otázce, kdy tento prvek přímé demokracie použít a kdy nikoli, o kterých problémech byl měl lid hlasovat přímo a které by měli posuzovat politikové. Každý stát využívá tohoto institutu v různé míře. V souvislosti s evropským integračním procesem však došlo k výraznému nárůstu množství referend v Evropě. Uplatnila se i tam, kde v minulosti nebyla nikdy použita. Tato tzv. evropská referenda se výrazně liší od jiných, s národní či společenskou tematikou. Dotýkají se otázek, které se často vymykají běžné agendě politické reprezentace státu. Díky tomu dostala zvláštní význam, a to jak v rámci každého jednotlivého státu, tak je i možné vypočítat jejich zpětný vliv na integrační proces samotný.

Zdůvodnění výběru a významu zkoumaného problému

Ve své bakalářské práci bych se chtěla zaměřit na význam referend v rámci sjednocené Evropy, na jejich vliv na politické systémy a veřejnost v rámci států a zároveň na proces evropské integrace, v němž se stávají signálem akceptace rychlosti a intenzity integračního procesu ze strany občanů. Toto téma jsem si zvolila, neboť se domnívám, že je v rámci politologické literatury tématem opomíjeným, ovšem neméně důležitým. Dotýká se jednotlivých občanů Evropské unie, fungování politických systémů jednotlivých členských států i změn v rychlosti a směřování integračního procesu.

Postup a cíle práce

Popíši, jak je institut referenda vymezen v rámci EU jakožto nadnárodního uskupení, v jakých případech došlo již k jeho uplatnění a následně se zaměřím na Francouzskou a Irskou republiku, jakožto na příklady zemí v nichž referenda, nejen ta o otázkách evropské integrace, hrála vždy významnou roli a vedla několikrát k otřesům v domácí či mezinárodní politice. Francouzská referenda měla na vývoj ES/EU velký vliv

a francouzská politická reprezentace, dlouhou dobu vytvářející samostatnou integrační koncepci v rámci ES, využívala těchto referend jako určitého nátlakového prostředku pro prosazování svých zájmů. Neméně významné jsou i výsledky irských evropských referend, jež se staly pro EU signálem, který měl vliv na několik mezivládních konferencí. Bylo to právě Irsko, které upozorňovalo další členské státy na nejednoznačnost vztahu občanů ke smluvním novelizacím. Budu se věnovat ústavnímu zakotvení referend v rámci těchto dvou států a praxi v jaké byly v minulosti uskutečňovány. Především se ale zaměřím na to, jaká referenda s evropskou integrační problematikou zde již proběhla, čím byla ovlivněna, jaké měla výsledky a jak zpětně ovlivnila situaci v zemi a Evropském společenství. Pokusím se analyzovat příčiny, které vedly k jejich kladným či naopak záporným výsledkům a zpětnou vazbu, která se mezi referenda a fungováním praktické politiky vytváří. Zamyslím se nad problémem použití lidového hlasování, nad tím kdy je prostředkem potvrzení demokratického zřízení státu a kdy se již stává nástrojem udržování politické moci v rukou politiků a prostředkem vnitropolitického boje.

Cílem mojí bakalářské práce tedy bude objasnit jak funguje princip lidového referenda v rámci Evropské unie a na příkladu Irska a Francie porovnat jeho formální ukotvení v politickém systému s rolí, kterou fakticky hraje v národní i mezinárodní politice. Zmapuji historii referend v těchto dvou zemích a zanalyzuji podmínky, za kterých se uskutečnily. Pokusím se demonstrovat jejich silný vliv na vývoj evropského integračního procesu a to na změně kurzu integrace po uskutečnění některých z nich. Položím si i otázku kam bude vývoj evropské unie směřovat do budoucna, zvláště po očekávané další vlně referend spojené s přijímáním Lisabonské smlouvy. Cílem bude také dokázat, jak silným nástrojem ovlivňování politiky a celého vývoje historických událostí se lidové hlasování může stát.

Výzkumná strategie

Použiji kvalitativní metody, které se ovšem neobejdou bez doplnění o kvantitativní informace, jež jsou ke zkoumání institutu jako je referendum nezbytné. Hlavní metodou v mé práci bude studium dokumentů, tedy odborné literatury, časopisů a dokumentů na internetu. Při zkoumání zakotvení referend v rámci Evropské unie a ústav

Francie a Irsko budou analyzovat právní normy a pro popsání průběhu a výsledku hlasování i sekundární data, jako jsou statistická data, výzkumy veřejného mínění apod. Z kvalitativních metod zvolím případovou studii a jako doplněk použiji srovnávací metodu.

Předpokládaná osnova práce

1. Úvod
2. Stať
 - 2.1 Ukotvení institutu referenda v rámci EU
 - 2.2 Využití referend ve Francii
 - 2.3 Využití referend v Irsku
 - 2.4 Shrnutí vlivu referend na integrační proces v Evropě
3. Závěr

Seznam literatury

1. Literatura monografická
 - a) neperiodická

Butler, D., Ranney, A. *Referendums around the world: the growing use of direct democracy*. Washington : AEI Press, 1994

Bútora, D. *Referendum vo svete: (informatívna štúdia)*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 1997

Coakley, J., Gallagher, M. *Politics in the Republic of Ireland*. London: Routledge, 2005

Duhamel, A. *Une ambition française*. Paris: Plon, 1999

Fiala, P., Pitrová, M. *Evropská unie*. Brno: CDK, 2003

Fiala, P., Pitrová, M. *Evropská referenda*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005

Fiala, P., Pitrová, M. *Rozšiřování ES/EU*. Brno: Masarykova univerzita v Brně/MPÚ, 2003

Gallagher, M., Uleri, P. V. *The referendum experience in Europe*. Basingstoke: Macmillan, 1996

Guillaume, J. *La France dans l'Union européenne*. Paris: Belin, 2003

Guyomarch, A. *France in the European Union*. New York : St. Martin's Press, 1998

Charnay, J.-P. *Le suffrage politique en France: élections parlementaires, élection présidentielle, referendum*. Paris : Mouton, 1965

Mendhelson, M., Parkin, A. *Referendum democracy: citizens, elites and deliberation in referendum campaigns*. Basingstoke : Palgrave, 2001

Moody, T. *Dějiny Irska*. Praha: NLN, 1997

Pajac, P. Rossiter, T. *O Evropské unii*. Praha: Ministerstvo zahraničních věcí, 2000

Sartori, G. *Teória demokracie*. Bratislava: Archa, 1993

Tichý, L. *Evropské právo*. Praha: C.H.Beck, 2006

Zimmerman, J. F. *Participatory democracy: populism revived*. New York : Praeger, 1986

b) periodická

Gallagher, M. *The single European Act referendum*. Irish Political Studies. 1988, Vol.3, s. 77 – 88

Gilland, K. *Referenda in the Republic of Ireland*. Electoral Studies. 1999, Vol. 18/3, s. 430 – 438

Klíma, M. *Smlouva z Nice – institucionální reforma EU a rovnováha moci*. Politologický časopis. 2001, Roč. VIII., č.4, s. 332 – 347

Mansergh, L. *Two referendums and the Referendum Commission: The 1988 Experience*. Irish Political Studies. 1999, Vol. 14, s. 123 – 131

2. Internetové zdroje

BBC, www.bbc.news.co.uk

Centre for Research on Direct Democracy, www.c2d.ch

Election Politique, www.election-politique.com

EurActiv, www.euractiv.com

Europa, Portál Evropské unie, www.europa.eu.int

European Referendum, www.european-referendum.org

Euroskop, www.euroskop.cz

Irish Times online, www.ireland.com

Irish Opinion Poll Archive, www.tcd.ie/Political_Science/cgi/

Le Monde, www.lemonde.fr